

Fábri Anna

A MAGYAR DON JUAN: SZINDBÁD

*„Sokszor maga a nő a hazugság,
és a vágy az igazság.”*

Kosztolányi Dezső: Esti Kornél

Az 1911-ben megjelent *Szindbád ifjúsága* című elbeszéléskötetben lépett színre a magyar prózairodalom egyedülállóan érdekes figurája: Szindbád. Ez a magányos, szerepjátszó, a szerelmi hódításokban élete értelmét kereső „elkészt lovag” több mint húsz éven át vissza-visszatérő hőse Krúdy novelláinak.

Már a legkorábbi kritikák és méltatások is Krúdy alakmását ismerték föl Szindbádban; a Krúdy halálára írt nekrológok és gyászbeszédek pedig egyenesen „Szindbád”, a „Hajós” elmúlását gyászolták; Márai Sándor regénye (*Szindbád hazamegy*, 1940.) pedig teljessé tette a Krúdy-Szindbád-legendát.

A Szindbád-figura mindvégig (az első novelláktól az utolsóig) írói vélemény: átfogó minősítése a provinciális életlehetőségeknek, egyúttal a mindennapiságnak, az emberi élet korlátozottságának, s az emberi képzelet mindezekkel harcban álló bűbájosságának: a költészetnek is. Életfenntartó, létkiegészítő szerep és kifejezési forma megtalálásának egysége valósul meg benne: az érzéki létezés és a költészet, a trivialitás és az azt kiegyenlítő szertartások együttes jelenvalósága.

A kor, amelyben Szindbád színre lép, a bizonytalanság, lappangó válságok halmozódásának a kora, amelyben a hangulatok, a pillanatnyi szépségek és örömek szerepe aránytalanul megnövekedik. A pillanat válik rendező elvvé az irodalmi alkotások egy részében is: a pillanat, amelyben mindig fel lehet fedezni valami „nagyszerűt”, „rendkívülít”, „soha vissza nem térő” titokzatos jelentést. Az „Élet” felmérhetetlen

teljességét, gazdagságát, s szüntelen változását közvetítik az érzékenyek számára a hangulatok, a megfoghatatlannal való együtt rezdülések, amelyek a köznapi élet szűkösségén segítenek túllépni. Kultusza alakul ki az érzelmi életnek, amely mindeközben egyre inkább befelé, önmagába fordul, öncélúvá lesz. Az utazás, az alkohol, a narkotikumok, a szerencsejátékok, a szerelmi kalandok a Monarchia századvégi, század eleji embereinek sokasága számára nyújtják a társadalmilag és egyénileg kimért életlehetőségek elleni lázadás vagy a tőlük való menekülés lehetőségét. A kaland, a megadott keretek közül való kitörési kísérlet, egyre kisszerűbbé válik, minthogy egyre kisszerűbb körülmények uralmának megtörésére vállalkozik.

Krúdy hőse a kor gyermeke, kalandorságra hajlamos életművész, aki a lehetőségekhez mérten függetleníteni kívánja magát a körülötte zajló élet legtöbb vonatkozásától. De már első kalandjaiban – amelyek során az eltűnt ifjúság nyomában halad – újra és újra szembesül a megszépült emlék és a friss tapasztalat, a képzelet és a valóság.

Szindbádból is, mint a néhány állandósult Krúdy-figurából (amelyek mind-mind az élet és az „ideológia” kapcsolatának egy-egy alapvető vonatkozását szemléltetik kalandjaikkal, választott szerepeikkel) más lesz, mint aminek kezdetben mutatkozik. Alakjának nagy változásaiban (akárcsak az Alvinczi-, Pistoli-, Rezeda-féle figurákéban is) az író szemléletének változásait lehet nyomon követni. A Szindbád történeteket – a legkésőbbiek kivételével – maga az író rendezte, foglalta nagyobb egységekbe. Az egyes ciklusok (*Szindbád ifjúsága*, 1911; *Szindbád utazásai*, 1912; *Szindbád: A feltámadás*, 1915; *Szindbád megtérése*, 1925; valamint az író által össze nem gyűjtött *késői Szindbád-novellák*) sokoldalúan és dinamikusan ábrázolják Szindbád sorsának jellegzetes állapotait, irányait. A sorsfordulatokat azonban csak több novella egységeből lehet kiolvasni. *Szindbád a ciklusok között fejlődik*: mindegyik egy-egy új, megváltozott Szindbádot állít az olvasó elé.

Szindbád nem a legendás tengerész modernizált alakmása. Szindbád az első nagy és átfogó szerepábrázolás a Krúdy-életműben, amely szerep ugyan ítéltető korlátozottnak, dekadensnek, sőt léhának is, de a

kidolgozottságra való komoly törekvést, a megformálás igényességét lehetetlen nem meglátni benne. A név – Szindbád – egyfelől a korra utal, amely a rendkívülit, a titokzatost, a kalandost hajszoja, s vonzódik mindenhez, ami álarcos, kosztümös, regényes vagy színpadias; másfelől magára a szerepre is, hiszen éppen egyik legszembeötlőbb jellemzőjét, az állandó útonlevést, a nyugtalanságot hangsúlyozza.

Szindbád életének lényege a szerelmi kaland: ez az életformája. Életének tartalma pedig merő védekezés. Kalandort játszik, valójában passzív stratégia, aki életét az élvezetekre akarja építeni, vállalt szerepéhez ugyan hozzá tartozhatnak a szerelmi szenvedések, de az élet gyötrelmes tényeitől sokáig függetleníteni akarja magát.

Már az első Szindbád-novellák nosztalgikus, szomorkás, bágyadt fényeiben is meg-megvillan az irónia, bár a kamasz Szindbád „kalandjai” még inkább derűs fölénnnyel, szelíd és érzelmes humorral vannak ábrázolva. A későbbiek során azonban – éppen a szerep begyakorlásával párhuzamosan – az irónia egyre nagyobb részt kap az elbeszélésben. Maga a Szindbád-szerep, a provinciális Don Juan lenyomat válik az irónia céltáblájává.

Szindbád a Krúdy nyírségi novelláiban már korábban is megjelenített hervadó és kilátástalan világ szülötte. Szökése, amellyel a régi udvarházak, kisvárosi színpörök hangulatából, a Portobányik, H. Galamb Irmák vonzásából akarta magát kiszakítani, csak utalásszerűen jelenik meg a novellákban. A – végső soron – céltalan menekülés, amely a nagyvárosba vezette Szindbádot, az idők során állapottá válik, s megfosztja a beilleszkedés, meggyökerezés lehetőségétől: örökös utazóvá formálja.

Szerepét nem önkényesen választotta ki. A körülötte zajló élet korlátozottsága és személyes adottságai alapozták meg.

A felvidéki kisvárosban eltöltött kisiskolás évek a középkor hangulataival, titokzatos kétértelműségeivel ismertették meg. Élet és halál, múlt és jelen sejtelmes együttlélése nemcsak az örök életű Lubomirski herceg alakjában állt elé, hanem a legköznapiabb eseményeket is átlényegítette. A bűbájosság, a mese iránti érzék, az irracionális

mindennapiságának tudata itt fészkelődött bele Szindbád életébe. Ugyancsak itt, Poprádon találkozott először a sóvárgó szerelem kiszolgáltatottságával, a nő és férfi különös, egyenlőtlen harcával. Együttal a külső formák, a látszatok hatalmával is. Mindez azonban csupán motívumokat szolgáltat a nagy szerephez. Lendületet, energiát otthon, a Tiszán túl, a „régí udvarházban” szerzett tapasztalatai adnak majd, azok a sutaságukban egyszerre mulatságos és költői kamaszkalandok, amelyekhez a két vidéki gavallér: Portobányi és Ketvényi Nagy vezeti el az ifjú Szindbádot.

A tapasztalatlan fiatalember számára kétféle bölcsesség és gyakorlat közvetíti a nagy tudnivalót, az életet: Portobányi a hagyományos gyakorlathoz akarja hozzászoktatni, a folytonossághoz idomítani akkor, amikor szükségesnek tartja, hogy Szindbádot az úri korhelykedés, a cseléd- és parasztlányok szerelme földesúri élvezetének tudományába is beavassa. A szolgálatkész nevelő, aki saját kezűleg fogja le a kapálózó, ellenkező lánykákat Szindbád első „udvarlásai”, szerelmi leckéi során, nem akar mást, mint *úrnak* nevelni tanítványát. Kelvényi Nagy – az első nyugalmazott magyar színész – azonban az illúziókkal, az életet megszépítő hazugságokkal is megismerteti.

A *Szindbád ifjúsága* címen összefoglalt novellák részletesen és árnyaltan adják elő az alig tizenhat éves fiatalember ismerkedését az „udvarlás művészetével”. A kiválasztott hölgy (nem Szindbád, hanem mestere: Ketvényi Nagy választotta ki): a vidéki primadonna vezeti rá Szindbádot a követendő, a sikerrel kecsegtető „lovag”-szerepre. A nevelői útmutatással eltervezett és segítségével végrehajtott első kaland meghatározza a továbbiakat is. A színésznő ablakán bemászó Szindbád meghatott, érzelmes fogadtatásban részesül. Az elképzelt diadal helyett a férfi és nő kapcsolatát szervező, irányító, átszínező ábrándokkal való találkozás vár rá H. Galamb Irma hálószozájában. „Úgy jött, úgy érkezett, mint ahogyan az álmokban szokás” – mondja a színésznő, és az elszánt ifjúnak meg kell elégednie az álombeli lovag fantomszerepével. Ám talán éppen ez kelti fel benne az érdeklődést a kosztümök, díszletek, a megtervezett hangulatok és az élet nyers tényeit kendőző hazugságok

íránt. A „karcsú, nyúlánk”, „szépszemű, széporrú”, „puha fekete hajú” Szindbád külsejénél fogva is alkalmas a „lovag”-szerepre, hiszen – mint a *Francia kastély* (1912) párbajepizódjából megtudhatjuk – hatalmas testi erővel, különleges fizikai adottságokkal is rendelkezik. S mindezt, akár egy jó színész, fokozni képes regényes öltözködésével, a jelmezek iránti érdeklődésével. Szindbád szemében az öltözék fölerősíti, nyilvánvalóvá teszi az egyéniséget, s az ábrándokat, képzelgéseket, vágyakat közelebb hozza a valósághoz.

A *Francia kastély*-beli álarcosbálon például azért jelenik meg „fekete selyem papi öltöny”-ben, „mert ebben az öltözetben még jobban tetszelgett magának, mint a középkori zsoldos vezér pazar bivalybőreiben”. (Az eszes, a ravasz, a kifinomult kalandor inkább példaképe Szindbádnak, mint a nyersebb, egyértelműbb, a csupán elementáris férfiaságra, az erőre épülő zsoldosfigura.)

A férfi Szindbád nemcsak saját ruházkodására fordít figyelmet, hanem partnereire, a nőkére is. Hasznos taktikai útmutatásokat kap a nők öltözködésének elemzéséből. „A pesti hölgy fehér blúza és az utazónő zöld szoknyája, olcsó cipőcskéje a hivatalnoknőknek és a fodrásznő fekete köténye, nagy tollai a negyvenéves dámának és az ápolónő fehér ruhája, a budai elszegényedett grófnő fekete nyakkendője és a színésznő trikónadrágja.., sokat foglalkoztatták Szindbádot, amíg élt.” A cipők, cipősarkak, a harisnyák, a hajviseletek, az illatszerek jelzések Szindbád számára, amelyekhez igazodnia kell kalandjai során. Mert hamarosan felismeri, hogy a szerelem után „nyomban a divat következik a nők gondolatvilágában”.

A szerelmi kalandok sikerének legelemibb biztosítéka természetesen éppen a nők szerelemhez való viszonyának, szerelmi szokásainak kiismerése, megtapasztalása. Már legelső élményei is hasznos tanulságokat hordoznak: az álmodozó, képzelgő, költői hazugságokat kedvelő H. Galamb Irma éppúgy útbaigazítással szolgál, akárcsak a poprádi Róza kisasszony fölényes viselkedése, amely egy csapásra megváltozik, amikor a hőst, a veszélyekkel dacoló „férfit” pillantja meg az addig kisfiúnak tartott Szindbádban.

A csendes, regényes, hódolatteli és a rátapadó, ragadozó, fölényes férfiszerelmet, a nők várakozásainak két alapirányát, tehát már igen korán – bár még akaratan kívül – játszatják el a hölgyek Szindbáddal. Az idők során kiváló helyzetfelismerő, hangulatátvevő képességre tesz szert, s gyakorlattan alkalmazkodik a partnerei által támasztott igényekhez. Mindez őt magát ugyan fokozatosan megfosztja a szerelem közvetlen gyönyörűségeitől, ellenben közvetett élvezetekkel kárpótolja. A hódítás, a szerelmi kapcsolatok kezdeményezése, az „udvarlás” válik szenvedélyévé. A könnyű sikerek untatják, de a nehezebb hódítások sem töltik el elégedettséggel: „mindenért hiába rajongott, amit életében óhajtott... nem vigasztalta a százhet nő, aki viszontszerette... hisz még százhétnél több volt azoknak a nőknek a száma, akik Szindbád ábrándvilágában, piros karikákon hintáztak.

(...) Az életörömtől jajgatva, torkában dobogó szívvel járt kelt a világban, amikor a nők tavasszal és nyáron új ruhákat felvették... Ám ruhátlanul egyformák a nők – s a boldogtalan Szindbád erre sohasem gondolt.”

Szindbád a változatos vagy jellegzetes formák mögött változatos és jellegzetes tartalmakat keres. Kalandjai a világ sokszínűségének meghódítására irányulnak, a teljesség birtoklására. A szokások, manírok, különcködések, szerepek látszólagos sokfélesége sokáig megtéveszti Szindbádot.

A szerelmi hadviselésben, amelyet a nők ellen folytat legnagyobb szerepe természetesen a szónak, a beszédnek van. A fiatal, tapasztalatlan lányokhoz „mély, dudorászó”, „mélyhegedű-hangon” közelít, s kedvvel alkalmazza a furcsa, zavarba ejtő kijelentéseket: „Olyan piros, mint a maga vére lehet” – emeli az élettől elzárt, a nagyvilágba kívánczó kis fogadóslány, Fáni felé borospoharát. A virágáruslánynakának herceg-nőket megillető szavakat mond. A felvidéki kisváros korzózó úri-asszonyainak gondolatait már másféle módon zavarja meg: „Portyázó janicsár-lovasok élén szeretnék a városba jönni – sóhajtott Szindbád.

– És?

– És elrabolni magukat. (S ekkor furcsán, gúnyosan nevetett Sz.)”

A zavarba ejtő megjegyzések a választékos, különködő bókok, a színpadias epekedéssel elsóhajtott udvarló szavak a szerep lényegéhez tartoznak, a hódítást szolgálják. Természetesen mindenkor a partnerekhez igazodnak, hozzásimulnak elképzeléseikhez, sőt nemegyszer látszólag valóra is váltják őket. Ugyanakkor meg is védik a szerep lényegét, mert Szindbád igazi érzéseit, gondolatait hozzáférhetetlenné teszik, személyét titokzatosnak tüntetik föl, varázsát növelik. Az ifjú Szindbád „gúnyosan nézegetett a nők szemébe, mert mindegyikről feltételezte, hogy magzatgyilkos, míg szája oly udvariasan és finomkodva ejtette ki a lekötelező szavakat, mint az abbék szólnak a szentéletű idős lorettekhez, kik ékszereiket a kolostornak óhajtják adományozni”. A jól megválasztott szavak szinte mindig célba találnak. Ibolya, a felvidéki városka matematika-tanárnője például még hosszú évek múlva is gyönyörűséggel emlékezik meg Szindbád „felejthetetlen bók”-járól. A rafinált nőismerő ugyanis Faust doktor női alakmásának nevezte valaha a „nyugodt, nyílt észjárású” matematika-tanárnőt.

Szindbád szinte mindig mást gondol, mint amit mond, s udvarlásai során sokszor másként cselekszik, mint amire valójában készítetése lenne. „Sok nő van, akit konvencionálisan »Csillagom«-nak vagy »Orvosságom«-nak nevezünk, míg első világunkban e hölgyek egészen más neveken szerepelnek... A legjobb esetben »Töltött Káposztá«-nak mondjuk őket, de bizony megesik, hogy hallgatnak ők az »Ócska Bocskor« vagy a »Kutyateremtette« névre is, amint ezt már megérdemlik. Szindbád hölgyét szemtől szembe »Virágos Akácfa«-nak szólított, míg odabévíl bizony csak »Disznótor Borcsá«-nak mondta őt.”

Bár a kétszínűség az egész világ sajátja, de megkülönböztetetten érvényes a férfiak és a nők kapcsolatára. Az egyik 1925-ös Szindbád novellában (*Legjobb olyan asszonyt elvenni, akinek az első urát felakasztották*) esik szó a „vexir-kép”-ről, amely szinte a Szindbád körüli világ egészét jelképezhetné. A furcsa kép más-más nézőpontból szemlélve más és más, tartalmilag egymásnak ellentmondó látványt nyújt: „Elölről talán Deák Ferencet mutat a kép, de jobb felől nézve bízást Kossuthot, míg baloldalt Garibaldit vagy más titkolnivaló férfiút.” Ilyesfajta különös metamorfózist figyelt meg

az ifjú Szindbád a nők életében is: nappal „lomposan, fésületlenül és bágyadt szemmel találhatók, gyereket és férfiakat püfölnek, visító madárhangon beszélnek, káposztás fazekat cipelnek... meztelen lábukon papucs csattog”, míg este a korzóra „szép ruhákat öltenek magukra, finom cipőcskét vonnak, ékszer tüze ragyog megfésült hajukban, és az arcuk frissen mosott, púderezett, mintha bálba készülődnének, üde tekintetükben élvezetvágy hullámszik... Egymás között Pestről, Párizsról beszélgetnek, és a gyöngéd havazásban boldogan öltik egymásba karjukat”.

Mintha lelkük titkos, elfojtott belső hangja szólalna meg Szindbád szerenádjában: életük kínzó hiányérzetét orvosló ábrándjaira ismernek bennük a nők. A hiú vágyak, hazug elképzelések, önvigasztaló álmok elviselhetetlenül hevesekké lesznek a Hajós álnok bókjai nyomán. Szindbád valójában csak hozzájuk alkalmazkodik, amikor hazudik, amikor szépeket mond.

Később, a kísértetté vált „Hajós”, akinek lelkiismeretét nem egy nő bukása, sőt halála terheli, így tart bűnbánatot: „Ő, én nem tehetek arról, hogy a nők oly hiszékenyek! Miért szeretnek elhinni mindent, ami nekik kellemes, gyönyörűsége, hívságos? Nagyorrú és formátlan szájuak, hideg, érzéketlen szeműek és gonosz kis hazuglelkűek: miért hitték, hogy ők valóban szeretetreméltóak? Ő, szegény nők, okuljatok gonosztevimen, sohase adjátok meg magatokat hosszú és heves ostrom nélkül, és mossátok ki mindennap a szíveteket a felejtés és a hitetlenség vizével; sohase gondoljatok többé a férfiúra, aki innen elment; és ne sírjatok magatokban, sötét szobában, mert a könnyek a leggyorsabb paripák, amelyek a temető felé ragadják a kocsi!”

A romlás, a végzet fenyegeti azokat a nőket, akik a játékos hazugságokat, a szerelmi szertartásokat komolyan veszik. Mint ahogy a férfiakra is kín és szenvedés vár – és Szindbád kifinomult érzékenységgel már igen korán rádöbben erre –, ha személyhez szólónak gondolják a nők kedveskedéseit, szerelmes szavait, gyöngédségeit.

(L. Albert, a tapasztalatlan ifjú esetét, amelyet a feltámadott Szindbád kalandjait összegyűjtő ciklusban mesél el két novella: *A mesemondó asszony, Albert új álláshoz jut.*)

A rajongó, hízelgő, fenyegető szavak mellett különösen fontos szerephez jut a fiatal Szindbád udvarlásaiban az első csók, amely a diadallal, az eredménnyel egyenlő. A csókolózás azonban már csupán rutinnal elvégzendő feladat a számára. „A csókokban és a csóktevésben nagy mester volt ő, de leghamarább mégis azokból a nőkből ábrándult ki, akik szegénykéek a bűnbe beleesvén, mintegy önmagukat kívánták elkábítani, álomba mélyeszteni a folytonos csókolózással.” Szindbád – a már ifúságában is bölcselkedő hajlandóságú kalandor úgy gondolja, hogy a még teljességgel tapasztalatlan vagy a már elvirágzott nők esetében a hosszadalmas, a „mérőldjáró” csókokat kell alkalmaznia. S miközben kötelességszerűen eleget tesz a saját maga által felállított szabálynak, megfosztja magát a változatosságtól. A csókolózásnak szentelt hosszú sétakocsikázások egyhangúságát, lankasztó szerepjátzását Krúdy remek iróniával érzékelteti: „Szindbád félszemmel kipillantott a mámorító csók közepette a kocsi ablakán, mert már megszokta, hogy ilyenkor suhan keresztül az őszi tájon Kelenföld felől a gyorsvonat.”

A szerepet próbálógató, kellékeket kereső, módszerekkel bajlódó ifjú Szindbádról azonban igen keveset tudhatunk meg: a felvidéki iskolásévek néhány epizódja mellett csak az apai háznál nevelkedő kamasz első szerelmi kalandjáról (a H. Galamb Irma körüli udvarlás körülményeiről) van közvetlenül tudomásunk. De mindazt, hogy a hazulról elkerült Szindbád milyen tapasztalatokat szerzett „tanulóéve” során, s hogy szerepe miként formálódott, tökéletesedett, miként vált már-már magatartássá – a „vándorévek” eseményeiből, a férfi Szindbád kalandjaiból olvashatjuk ki.

A *Francia kastélyban* (amely egyébként elgondolását tekintve nem tartozik szorosan a Szindbád-történetekhez, s mint regény, formailag is élesen elkülönül a novellafolyamtól) kiegyensúlyozottabb, szokványosabb figuraként áll eléink Szindbád. Hétköznapibb, mint a novellák hőse, mert a társadalomtól, az élettől sokkal kevésbé távolodott el. Nagyvilági ember, akinek vagyoni helyzete lehetővé teszi, hogy kedvére élhessen, s nem pedig ingadozó szerencsájú kalandor. Ez a regénybeli Szindbád tárgyilagos józansággal beszél önmagáról szerelmének, Georginának

(jellemző rá, hogy a novellákbeli Szindbáddal ellentétben sokat beszél saját személyéről): „– Sajnálom, nem mondhatom kegyednek, hogy vándorlovag vagyok. A lézengő ritterek már kihaltak, de azért mégis félig-meddig olyanszerű ember vagyok. Szeretek cél nélkül kóborolni a világban, kis anyai jussom éppen elegendő ahhoz, hogy beszálljak minden kedvemre való fogadóba, betérjek tetszetős városokba. Néha irogatni is szoktam. Ez is hoz valami pénzecskét a konyhára.

Kénytelen vagyok önnek megvallani, hogy nekem még a derék helybeli színészeknél is előkelőbb barátaim vannak. Főuraink közül nem eggyel volt szerencsém találkozhatni, és herceg F. a múlt évben megengedte, hogy vele utazzam Angliába, midőn telivér lovakat ment venni Newmarketbe.”

Ez a Szindbád sokkal inkább hasonlít Lovik Károly novellaciklusának (*Egy elkésett lovag*, 1915.) hősére, a szerelmi kalandokat kergető Miklósr, mint a novellák Szindbádjára. Nem gondoskodik önmaga védelméről: nem alkot magának életszerepet. Kalandjai spontánabbak, természetesebbek, ugyanakkor azonban mégis meseszerűbbek, mert az élet ismerete nem fundamentumként, hanem tanulságként van jelen bennük.

Szindbád már a legelső novellákban is – Szép Ernő szavaival – „a múltak méla utazójaként” áll eléink. Aligha kétséges, hogy az „alomlovag”-ból kiábrándult kalandorrá vált Szindbád önvigasztaló utakra készül, az eltűnt, elveszett ábrándvilágot, a szertefoszlott költészetet akarja újra megtalálni, amikor hajdani kalandjai színhelyeire tér vissza. A szembesülés azonban mindig csalódással jár. A folytonos helyváltoztatások (ugyanúgy, mint később a valóságos és a kísértetlét állandó váltakozásai) egyértelműen azt sugallják, hogy nincs kitörési lehetőség, nincs igazi változásra, változtatásra mód. Egyetlen nagy téma számtalan variációja bomlik ki az egyes novellákból: a teljesség elérhetetlen az azt kergető Szindbád számára. A sokféleség csak felszíni, csak illuzórikus élmény: az újabb és újabb színhelyeken *ugyanaz* a bánatosan távlat nélküli, önmagát kozmetikázó élet fogadja Szindbádot, amelyet ő kezdetől fogva kevesell, s amelynek meghaladását kutatja. Utazásait nem annyira a menekülés, mint inkább a továbblépés, a keresés, az ismeretlen meghódításának

a vágya jellemzi. A Don Juan-i szerepnek, amelyre már igen korán rábukkan – s az idők folyamán tökéletesen begyakorol, s eközben a maga képére formál – lényege, egyben öncélja is a *keresés*. Szindbádban örökös és folytonos sóvárgás él minden *egyedi* iránt. Sorozatos utazásai azonban az egyedi ritkaságára, sőt megfoghatatlanságára döbbsentik rá: lehangolóan *átlagos* minden, amit maga körül lát; s csak ideig-óráig képes arra, hogy költészettel egyéniesítse az életet. *A múlt emlékei is elveszítik varázsukat, mihelyst utánuk utazik.*

Első ilyen útja Podolinba vezet, ahol kisdíákkori önmagával akar találkozni, akár csak Orgonás (*A gyertya egy tiszta házban* – 1917 – hőse), aki „ment, mendegélt, míg visszaérkezett ifjúkori városába, ahol már *hiába keresi azt a nemes, romlatlan, gyermeteg arcot*, amelyet itt valaha a tükör mutatott. *Csak az árnyéka lehet a réginek*, amely a házfalakon követi lépteit a holdfényes júliusi éjben”. (Kiemelés tőlem: F. A.)

Szindbád fagyos téli napon érkezik Podolinba, de ugyanúgy nem találja meg régi önmagát, akár Orgonás. Az utazás közben feltörő régi hangulatokat elmossa a tánciskolában tett látogatás. Szindbád – aki valaha a legjobb valcertáncos volt ugyanebben a városkában az elveszett múlt költészete helyett az unalom és eseménytelenség elől tévelygésekbe menekülő kisszerűség közönségessége várja a tánciskolában. A terem közepén fölállított tűzoltólétrán fel s le mászkáló leánykák, s az alattuk leskelődő férfiak (a helybéli „intelligencia”) az eltűnt ifúság ábrándjait, szígyenkezve titkolt vágyait alacsonyítják le. Szindbád, aki valaha – éppen ebben a városkában – fellebbentette a halott lányka szoknyáját, „s közben pedig kamasz képzelete a homlokába, a halántékába kergette a vért”, most seregyi lányka szoknyája alá pillanthat be. A minden titokzatosságtól, szorongató vágyakozástól és szerelmi kintől mentes, bepiskolódott élet az ábrándok és illúziók hiábavalóságára, törekénységére figyelmeztetik, az utazót. Mostani, s nemrég még megtalálni kívánt, ifjúkori önmagán, a nosztalgiákon nevet akkor, amikor a tánciskolából való távozáskor „hosszasan, édesdeden felnevetett”.

Ilyesfajta, nevetéssel föloldott szembesülés a tárgya *A szerelem vége* című novellának is, amelyben a tíz éve nem látott H. Galamb Irma

Szindbád kezébe adja a régi (a legelső), elfogódott szerelmes levelet, amelyet még nem is ő (Szindbád), hanem az öreg Portobányi fogalmazott és kalligrafált. „Keserű érzésekkel, elkedvetlenedve mendégelt jó darabig és még azért is okolta magát, hogy egyszer sem nyújtotta ki a kezét a színésznő keze után. (...)

Jó messzire járt már, midőn egyszerre megállott, és hangosan, teli tüdőből felkacagott.”

Az illúziók, az ártatlanság, az ifúság megcsúfolódása, az emlékek és a jelen szembesülése tehát már egészen korán, szinte a Szindbád-figura megszületésével egyidejűleg, meghatározó szerepet kap a novellákban. A kiábrándulás, a csalódás ellen Szindbádnak örökösen védekeznie kell.

Szindbád úgy indult el ifjúkori emlékei felkeresésére, „mintha még egyszer akarná kezdeni élete regényét... Mintha új és ismeretlen érzéseket keresné! De csak futó pillanatokra tudja magát kiszakítani a valóság szorításából. Az utazás maga a függetlenség biztosítéka: ahogy egyik helyről a másikra érkezik örökös egymásutánban, úgy lép újabb és újabb kapcsolatokba, vagy elevenít fel régebbieket, s távozik a meguntaktól. Szökevénné válik, aki az unalom és a szorongás elől hasztalan keres menedéket. Nagy elődeitől, a Don Juanoktól elsősorban abban különbözik, hogy lényegében tétlenül: a képzelet és az emlékezet segítségével akarja elérni céljait. Szindbád sem a mások életének megértésére és átélésére törekszik, hanem a saját elképzelései szerint való teljes életet akarja élni. De a tartalmakat nem tudja magából kinövesztetni, kifejleszteni: elképzeléseinek csak irányultsága van, igazi tartalma nincs. Amit mégis magáénak mondhat, az csak valamely stratégia törmelékének tekinthető: néhány taktikai tudnivaló a szerelmi hódítás, a női lélek természetéről.

A szabályok és etikettek pedig – amelyeket mint általános érvényű módszereket tanult meg első mestereitől: Portobányitól, Ketvényi Nagytól, H. Galamb Irmától s a poprádi szépségektől – néha csődöt mondanak, Szindbádnak minduntalan szembe kell kerülnie az élet, az emberi sorsok kiszámíthatatlanságával.

Az ilyen helyzetek feszélyezik, s tudatosan igyekeznek elkerülni őket: elhárítja a megrendülést, mert nem bírja el a mások sorsáról való *tudást*. Ahogy ilyesmire kerülne sor, védekezik, hátrál, játékokba bonyolódik. Néha azonban mégis történnek körülötte tragédiák, s ezek egy-egy pillanatra meg is zavarják a lelkét, de nyomban megpróbálkozik, hogy kisebbitse őket, sőt néha még azzal is, hogy hasznót húzzon belőlük. A kis virágáruslány halála például halk bizakodással tölti el: „... mint babonás ember, később egy marék véres havat vett a kezébe, és magában azt gondolta, hogy a szegény leány kiomlott vére feloldozza őt eddigi balsorsa alól. Csillaga újra felragyog, és hajója szerencsés szelekkel röptül tova.”

A kárpáti fogadóból – Szindbád után – Pestre szökött „kismadár” elcsábítása során többször is fölmenti magát a felelősség alól: „jó és engedelmes gyermeknek született, csak az élet rontotta el”, „szerette magát azzal álmítani, hogy a lelke mélyén a legnemesebb férfiú”. S mikor meghallja, hogy a szerencsétlen lány öngyilkos lett, nem fájdalmat, csupán futó nyugtalanságot érez: „azon az éjszakán Szindbád nagyon sokáig nem tudott elaludni”.

Am még így is kitetszik, hogy Szindbád nem sérthetetlen figura: kicsiszolt, megtervezett szerepe sem nyújt teljes védelmet a külső világ ellen.

Szindbád, magányos ember. Am éppen azért választotta a szindbádi szerepet, mert meg akart szabadulni a vidéki dzsentrilét közösségtudatától és életelőírásaitól: azaz tudatosan, célzatosan törekedett a magányosságra. Ennek a magányosságnak azonban csak átmenetileg van vonzása mások – elsősorban természetesen a nők – számára, mert ez nem az arisztokratikus Don Juanok démoni társadalmonkívülisége, hanem passzív elhúzóadás, amelyet a szerepiátság legfeljebb cinikusan közönyössé vagy gálánsan mélabússá tehet. Szindbád személyesen is elhúzódik az élettől, de objektíve – mint *dzsentri* – ki is szorulna belőle. Éppen ez a megkettőzöttség formálja reprezentatív figurává. A szerepekhez menekülő Szindbád az objektív kiszorultság állapotától akar szabadulni, s így attól a közösségtől is, amely nem vesz tudomást önnön kirekesztettségéről, látszatéletéről.

Szindbád magányossága, amely csak megerősödik a választott szerep által, valójában már korábban, a vidéki dzsentrilét távlatlanságának felismerése nyomán alakult ki. Már az első novellákból kitűnik, hogy Szindbád a jelen ellen folytat harcot, s eközben a múlt felé fordul menedékért. Ám magányossága a társadalomban van megalapozva, így közösségre a múltban sem lelhet, csak színhelyek, gesztusok adódnak a számára, amelyek a jelenben való elkülönülését tovább fokozzák. Mintegy élete tartozékaivá válnak: a sehová nem tartozás, a magányosság kifejezőivé. Az elképzelt, meseszerű elnagyoltsággal körvonalazódó múlt is fontos szerepet kap Szindbád kalandjaiban: az elmúlt korok külsőségei, manírjai, regényekből megismert hangulatai példát, mintát nyújtanak hozzájuk. A múlthoz való nosztalgikus, s egyben kényszerű ragaszkodása már-már életen kívüli figurává formálja Szindbádot; Krúdy ezt nemcsak a varázsos *Ezeregyéjszakára* utaló névadással jelezte, hanem azzal is, hogy az első novellákban Szindbád életkorát több ízben is százévekben határozta meg.

Az emlékek az ábrándok biztonságát jelentik a valósággal szemben. A régi nők, régi szerelmek után utazó Szindbádnak nemcsak arra kell rádőbennie, hogy a múlt visszahozhatatlan, megismételhetetlen, hanem arra is, hogy az ábrándok és hazugságok néha legyőzhetik az időt. Szindbád maga amolyan Rip van Winkle-szerű figura (Krúdy előszeretettel, s majd mindig metaforikus céllal emlegeti W. Irving szatírjájának híres hőst, akit egy akkoriban népszerű operettből jól ismerhetett a közönség): hajdani, elvesztett életét éppúgy változatlanul szeretné föllelni, mint a húsz évet varázsos álomban eltöltött amerikai farmer. S azt tapasztalja, hogy a nők akár egy életen át is dédelgetik lelkükben a bókokat, a bálók, udvarlások, flörtök, toaettek, az ifúság fényes emlékeit. De Szindbád ifúságának emlékeiről mind-mind bizonyosodik, hogy csupán a fiatalság tapasztalatlansága, jóhiszeműsége vagy éppen meggondolatlan kíméletlensége formálta őket varázsszá, titokzatossá, kízóan fájdalmassá. A valóság nem idomul az emlékekhez. A szép és ártatlan Lenkéből hervadó vidéki asszonyság lett (*Női arckép a kisvárosban*). A meghalt Irmát sem képes feltámasztani a képzelet:

semmiféle búbájosság nem tudja jóvátenni Szindbád vétkét, azt, hogy valaha elmenekült a lány szenvedélyes szerelme elől. Így aztán előfordulhat, hogy nemcsak a valóság, hanem a felidézett emlékek előtt is el kell szöknie Szindbádnak: „... úgy étezte, még mindig nem élt eleget ahhoz, hogy azzal a sírkövel, azzal a sírhalommal szembe tudna nézni.

A hajnali vonattal tehát elutazott.

– Így is, eddig is nagyot áldoztam emlékének – dörmögte a vasúti kocsiiban” (*Szindbád második útja*).

A kaland által idézett múlt, és a múlt idézésén épült kaland tehát nem tudja teljesen kizárni Szindbád életéből a valóságot. Hozzásegíti azonban ahhoz, hogy a banálisban, az ordítóan hétköznapiiban is költészetet, sajátos, rejtett tartalmakat fedezhessen föl, amelyek titokzatos kisugárzással kiemelik őt a mindennapiság kötöttségeiből.

Szindbád fogékonysága a hangulatok, a költészet iránt szinte áttelekesíti a körülötte levő tárgyi világot csakúgy, mint a természetet. Minden önmagán túlmutató jelentést kap a közelében. A Kárpátok erdeiben olyan lesz a havazás, mint „az óriásasszony lehellete”; a Poprád folyó hűségesen kísérgeti utazásaiban, mint „egy csavargó kutya”; a kisvároska tornya úgy néz vele szembe, mint „nagy, barna idegen katona”; a bakterházak úgy szaladnak el vonatja mellett, mint „az éjszaka rohanó vizén a gyermekek papírcsónakjai”; s „egy fekete, nyurga híd, mint valami hosszúlábú, nyurga bogár állott a folyó vizében”. A vidéki vizitszoba falán az óra mutatói „kifent bajuszhoz” hasonlítanak; az ablakból kiugró virágáruslányka „fehér madárként” „röpi le a téli éjben a havas föld felé”; a krisztinavárosi ház, amelyben H. Galamb Irma lakik, „szemérmes és tiszta vénkisasszony”-hoz hasonlatos, az ismerős utcában „összesúgtak az ecetfák az őszi szélben: „nini, Szindbád úr – mondták”; a szállodai szobában „sóhajtani”, „nyögni” kezdenek a lámpások, amikor a haldokló Szindbádra esik pillantásuk. A vaskályhában „a parázs úgy villog, mint valamely állatnak a szeme”, s a „potrohos” dunai hajó „olyan méltóságteljesen evickélt tova, mint egy kövér pap”; a háztetőn a szélkakas „oly mozdulatlanul, mereven tisztelgett a hold felé, mint a császárnak a vén katona”. Akárcsak az

Andersen-mesékben, élni kezdenek a házak, az apró tárgyak, megelevenedik a természet, hogy itt is szolgálatára álljon a mesének: Szindbád kalandjainak.

Amikor a képzelet egyetlenegyszer csupán – nem segíti Szindbádöt, sőt ellene fordul; amikor semmilyen rokon hangulatot nem tud kicsiholni környezetéből, akkor minden fenyegetően ellenségessé válik: mert saját, valódi arcát mutatja Szindbád felé. A hegyek között meglapuló kisváros piros lámpás házában idegenül és szorongva áll meg Szindbád: itt nincs költészet, s a képzelet csak ijesztő lehetőségeket fest elé: „Rosszkedv lopózott mögéje, midőn e házba belépett. Gyilkosságokra, megfojtott utasemberekre gondolt. A falban talán meghurkolt kereskedők hullái állonganak, és reménykedve várják a rendőrbiztost... Szindbád búbanatosan bámult a lámpafénybe. Eszébe jutott, hogy gyermekkorában egy fényes huszonötkezdárast csent el az anyjától. Itt kezdődött romlása. Istenem, hová jutott!”

A szorongás pillanatai azonban egyelőre még kivételesen ritkák. A szerep még képes arra, hogy megvédje alakítóját a valóságtól, a szenvedésektől. Az utazások sokszor sikerrel járnak: Szindbád rátalál a megálmodott, megkívánt hangulatokra, s céltalan kóborlásai közben is megajándékozza néha a véletlen egy-egy ritka, regényes kalanddal. Úgy tetszik, az idő valóban megállt némely helyen: vidéki kúriában, felvidéki fogadóban, havas kisvárosban, s ez Szindbád életszerepét nemcsak igazolja, hanem új energiákhoz is juttatja. Igaz, hogy a megtalált hangulatok hamarosan elvesztik vonzásukat. A középkori varázslat szétfoszlik Fánika alakja körül, amint Pestre utazik, s Szindbád hamarosan hátat fordít a sokszor megáhitott falusi idillnek. *Őszi útja* a nosztalgiaiktól való megszabadulás módjára vezeti rá: Málcsi szerelme és a „tisza” vidéki élet utáni sóvárgás végleg elcsitul a szívében a lánnyal töltött pásztorórát követően. És nemsokára már alkalmazza is a megszerzett tanulságot: – a vágyaknak nem szabad ellentmondani, úgyis megcsúfolja őket a beteljesülés – s könnyűszerrel viszi férjéhez vissza a színpadra szökött asszonyt, aki otthon primadonnának álmodta magát, de rögtön, első felépésekor megbukott. (*Szindbád és a színésznő.*)

Az utazás megkülönböztetetten fontos szerepet játszik Szindbád életében: kalandjainak lényege, alapja az örökös helyváltogatás. Mert a képzeteknek támasztékra van szüksége: helyszínekre, díszletekre, egy-egy ismerős arcra, hangulatra. A betegségét kúráló, s így egy helyhez kötött Szindbádnak elégséges a dunai hajó, az átmenő vonatok pusztá látványa, ahhoz, hogy képzeletbeli utazásra induljon, s a legkülönbözőbb kosztümök, szerepek, helyzetek után vágyakozzon. Egyaránt szívesen lenne „hallgatag” tutajos, „aranyos sapkájú hajóstiszt”, gyóntatóbarát a hegyoldalban épült vártemplomban, asszonylábat simogató hullám, nászutas a gyorsvonaton, kalauz a személyen (aki „csendesen bezárná az ajtót maga mögött” a fülkében, ahol egyedül ül egy kibontott ruhájú, „lesütött szemű” menyecske), s „Henry szakállas hálókocsiellenőr” a nemzetközi expresszen.

A képzelt kalandokból is kiviláglik, hogy Szindbád számára a hódítás a fontos, s nem a folytatás. A valódi és az álkalandok egyaránt az élet kiüresedtségét ellensúlyozzák: pótlékok, amelyek idővel önállósulnak, s elsőrendű fontosságúvá válnak Szindbád életében. Szenvedélyévé válik az udvarlás, a hódítás, a forma lesz lényeges, nem a cél – hanem a hozzá vezető út: „órákig mozdulatlanul figyelni egy kis budai házat, amely a hegyoldalban volt, és benne varrógép zakatolt – vagy kocsin követni egy vágatott kocsit, amelyben dáma ült nagy kalapban és illatok között – éjjel, lopva, lessel, világos ablakot figyelni, amelyet csipkefüggöny borít – vagy a templom sötét oszlopai alatt megfigyelni az imádkozó asszonyt, és kieszelni, kiért és miért imádkozik: ezzel annyi időt töltött el Szindbád, hogy néha a gyümölcs leszakítására sem maradt érzéke. Belefáradt a dologba, és már új kaland izgatta a véré, álmát, étvágát, midőn a régi ügyet még le sem bonyolította.”

Mozart és Molière Don Juanja önmagát érvényesíti kalandjaiban; a byroni Don Juannal megesnek a kalandok: élete nyitott, sorsa újra és újra rendkívüli események középpontjába állítja; Szindbád pedig, ez a Don Juan-szereppel próbálkozó, távlattalan életű figura, megélt kalandjainak tapasztalatai nyomán formálja önmagát. Eközben azonban egyre inkább elhúzódik az élettől, bár tagadhatatlan, hogy néhány praktikus

ismeretre is szert tesz. (Ez utóbbiaknak eleinte inkább csak taktikai jelentőségük van.) Szindbád szerepmegvalósítási törekvései mögött valójában önvédelmi harc rejtőzködik, amely ugyan személyes célzatú és jelentőségű, de meglehetősen általános élethelyzetre utal. A mindenfajta társadalmi meghatározottság alól önmagát fokozatosan felszabadító Szindbád ugyanis szemben áll a társadalommal: elutasítja a társadalom által felkínált státust, önmaga választ, sőt teremt magának szerepet. Az életnek hátat fordító, rögeszmékbe, szerepekbe kapaszkodó Krúdy-hősök legjelentősebb képviselőjét kell ebben, a dzsentrilétből tudatosan kiszakadt, s más rétegekhez, társadalmi csoportokhoz való hasonulásra semmilyen késztetést nem érző, magányos figurában látnunk.

Szindbád önmegvalósulása – amely lényegileg nem más, mint az elhárításra, a kiküszöbölésre építő önvédelmi harc – szorosan összekapcsolódik a *társtalanság* állapotával. Mert a harcnak csak ő az egyetlen valóságos hőse. A többiek – legyenek bár szintén valóságosan létező személyek, s nem a képzelet szüleményei – Szindbád önirányultsága folytán legfeljebb csak az ürügyek és alkalmak szerepét játszhatják: igazi résztvevőkké nemigen válnak. Szindbád ugyanis csak a kereteket keresi a külvilágban, a tartalmakat önmagából, önmagától kívánja megteremteni.

Szindbád lényének voltaképpen zárttsága, inkognitója nem sorsszerű tehát, hanem a vállalt és kedvvel játszott szerep eredménye: mesterséges zárkózottság és megközelíthetetlenség. Mindennek ábrázolása a szindbádi életvitel kritikus helyesbítése. A tény önmagában is ironikus értelmű (mert megvilágítja a nagyszabású szerep színpadiságát), s még inkább az konkrét megjelenéseiben: az inkognitó páncélszemei önmaguktól pattannak meg Majmunka, az öregedő, nyugalomba vonult orfeumi hölgy előtt. (A Krúdy-írásokban egyébként vissza-visszatérő motívum a Majmunka-féle nők és a szerepjátszó hősök kapcsolata, amelyben a sokat próbált asszonyságok pihenést, oldódást nyújtanak az életben elfáradt férfiak számára. Majmunka, akinek nevét az író minden bizonnyal a keleti álomtündértől, Majmunától kölcsönözte, közeli rokonságban van a nagy Krúdy-regények furcsa hősnőivel: a Jellákkal, Johannákkal, a *Purgatórium* János néniével.)

A Majmunka-típusú nők érzéketlenek a titokzatossággal szemben: reálisak, józanok még álmodozásaikban is. Rendezettségre és kiegyensúlyozottságra törekednek, s ily módon előbb-utóbb fölismerik, hogy érzelmeik Szindbád önössége, s valamilyen elérhetetlen boldogságra (a teljességre) való irányultsága folytán nem nyerhetnek kellő viszonzást. Lemondanak tehát a szenvedélyesen szerelmes nő szerepéről, s ez csak fokozza tisztánlátásukat Szindbádot illetően. Majmunka abban is különbözik Szindbád többi hölgyismerősétől, hogy nem magáról beszél, hanem Szindbád kalandjait emlegeti föl. Úgy tetszik, Majmunka múltjának legszámottevőbb eseményei Szindbád múltjának felkutatásaiból álltak. Tisztánlátása ugyan nem csökkenti, de némileg módosítja érzelmeit: „Tudja, Szindbád, néha már úgy szeretem magát, mintha nem is a kedvese – elhagyott, elfelejtett kedvese volnék –, hanem az édesanyja. De ismerem is magát. Mintha én hoztam volna a világra.”

Szindbád – aki egyébként is „már mindent megpróbált ezen a világon” – Majmunkánál félreteszi a szerepet, kizárólag az asszony kedvéért játszik. Meséje a budai hegyekbe való kirándulásról, amely során majd ő és Majmunka (egy szép, verőfényes napon) a lóvasúttal végigutaznak a városon: öntudatlan s játékos beismerése annak, hogy ő *csak a képzelet békéjét, derűjét és boldogságát tudja nyújtani*. E képzelt idill ugyan soványabb a valóságnál, de bármikor elérhető, karosszékben, vasárnapi ebéd után is folidézhető. A tréfás-nosztalgikus mese visszamenőleg is leleplezi Szindbád hajdani kalandjait, amelyeket nemes szenvedéllyel, borongással és rejtelemmel, poézissal és pátozzsal egyedül az ő képzelete telített meg.

Majmunka mellett oldódik valamelyest a Hajós magányossága, de ez kis pihenőt, kitérőt jelent csupán, s így az iróniát hangsúlyozza: Szindbád képzelt idillekben pihen meg. Olyan társaságban méghozzá, amely a képzelt idillt a legmélyebben átélni képes, de egy pillanatra sem feledkezik meg kitalált mivoltáról.

Így aztán természetes, hogy a halálát közeledni érző Szindbád éppen Majmunkától vár segítséget.

Szindbád halála után sem változik meg: az marad, ami volt. Választékos hangulatokra, ritka élményekre sóvárgó, kalandvágyó, nyugtalan lélek. A meghalt Hajós első kalandjaiban teljesedik ki az a mesés világ, amelyet képzelete korábban létrehozott. A tárgyakban életet látó Szindbád maga is élő tárggyá változik: „Fagyöngy lett. Egy gyöngy a rózsafüzérben, amelyet egy idős apáca viselt derekán, és így sokáig meglehetősen unalmas élete volt. Most már sajnálta, hogy nem választott másféle foglalkozást abban az osztályozó hivatalban, ahol halála után minden embernek kiadják a másvilági teendőket.

A fagyönggyé lett Szindbád, akárcsak hajdan az élő, utazgatni kezd. S amikor megszabadul ájtatos és unalmas gazdájától, az apácától, finnyásan fordul el a köznapi világtól, akár eleven életében. Krúdy remek humorral villantja fel a „fagyöngy” előkelősködő, tartózkodó, elutasító viselkedését a prózai, közönséges kacsacsonttal való találkozásakor: „Szindbád a sínek közé gurult, vonatok mentek el felette, tüzes hamut lapátolt a fűtő, és egy zsíros papiros is került a szomszédságba, amelyben lerágott kacsacsont volt. A kellemetlen szomszéd sokáig próbálkozott a bemutatkozással, de Szindbád alvást színlelt, míg az éj leszállt, és sikerült észrevétlenül elszökni a vasúti sínek mentéről, be a városba...” A városban megfelelő helyre bukkan, a szép aranybányászné hálószobájába férkőzik be, akit még lánykorából, Pestről ismer. Végre sikerül kellemesen éreznie magát: kettesben maradhat egy szépasszonnyal.

A „fagyöngy” kalandjait az 1915-ös év novelláiban a kísértetté vált Szindbád folytatja. A halál e novellákban úgy tűnik föl, mint menedék, ahonnan biztosabban, sérthetlenebbül, illúziótlanabban járhat emlékei (hajdani hölgyei) ellenőrzésére a Hajós. Halálai és kísértetjárásai nem az írói fantázia önkényes játéka. A játékosságnak ebben az esetben is igen komoly tartalma, jelentése van: Szindbád ugyanis, hogy megőrizhesse választott szerepét, a nőhódító, regényes kalandorét – sérthetlenné kell hogy váljék. S van-e biztosabb menedék, mint a kísértetlét?

Am a halott (azaz kísértetté vált) Szindbád is védekezik a megrendülés ellen: úgy látszik, alkalomadtán még egy szellemnek is lehet vesztenivalója. A nők most is – mint hajdanában – ellenfelek többnyire,

s Szindbád gyanakvó készenlétét a „harci helyzet” folyamatosságának megőrzésére még a síron túl is fenntartja. A *Síron túli bolondság* című elbeszélésében leírt engedmény sem „a” nőnek, elhalt szerelme lányának szól, hanem a *szerelemnek*, az örökösen hajszolt *teljesség* állapotának: „csak a szerelem marad meg... zengő, keserves, örökké nyugtalan emlékek... órák illata, amelyek emlékeztetése... Az emlékeket sohasem nyelik el a hullámok, a szél el nem ragadhatja...”

A halottaikban is nők után mászkáló nyughatatlan férfiak többször is megjelennek Krúdy műveiben. Nemcsak Szindbád kel fel sírjából, hanem Maszkerádi, a romlott életű és dicstelen végű törmester is, akitől Maszkerádi kisasszony, a *Napraforgó* hősnője származtatja magát. Az *Őszi utazás a vörös postakocsinban* pedig elhangzik egy furcsa, babonás történet; a borkereskedő Lutriczkyról, aki már rég meghalt, de „két csizmás, bugyogós lábszára száz év múlva is” asszonyok után fut.

Szindbád kísértetjárásaiban nincsen semmi félelmetes, a túlvilág fényei megszeliélülve pislákolnak csupán kalandjaiban.

A szívhódító lovag fényes szerepéből kikopott Szindbád számára a menekülés lehetőségét kínálja a másvilági lét. A sokáig kortalannak, az elmúlástól kikezdhethetlenné ábrázolt Hajós életébe egyre gyakrabban szólt bele a betegség, a halálfélelem, s a szorongás bizonytalanságával szemben még megnyugtató is lehetett a szellemlét biztonsága. S Szindbád egyre gyakrabban foglalkozott az öngyilkosság tervével, mert az élet már nem volt a régi: édes, szépséges álmaiba riasztó sejtelmek, babonás előérzetek tolakodtak: „Szindbád álmában különös zörejt hallott. A koporsón doboló rögök hangjához volt hasonlatos a hang. Holott, mint rendesen, most is nőkkel álmodott hervatag vállakkal, amelyek egykor felé ragyogtak, fiatal nők bokájával és hajakkal, amelyeket itt-ott látott nők fején. A különös dobogás felébresztette, s fejét a párnáról felemelte, mert azt hitte, hogy halála elkövetkezett. A halált ugyanis – egy kuruzsló vallomása és egy jósnő előadása szerint – úgy képzelte, hogy hirtelen lepi meg. Mint egy messzi földről jött vendég, benyit hirtelen a kapun. Vagy valaki jön vele szemben a hosszú sétányon vagy a nagyvárosi utca Forगतagában, akit ezer közül meg lehet ismerni.

Kellemetlen, gonosz arcú, szúrós tekintetű idegen férfi, aki már messziről szemügyre veszi Szindbádöt: a halál. Mind közelebb érnek egymáshoz. Szindbádnak térde lankad, és már csak gyávaságból megy előre, hátha el lehetne kerülni a rosszindulatú idegent. Szédült és erősen lehunyta a szemét, visszafojtotta a lélegzetét. Ez a láthatatlan szédület, amely néha meglepte, mintha lepkehálót dobtak volna a fejére, hogy szinte az egész életét elfelejtette. Útszéli fákban megkapaszkodott: és mint egy másvilágba menő síklóvonat ablakából látott maga körül idegen, közömbös arcokat.”

A ravasz Szindbád a közelgő halált akarta kijátszani akkor, amikor – hogy halottaiban is utazhasson – maga ereszkedett bele a Dunába. Remélte, hogy a folyóba ugrott kedvesével is találkozik valahol, s „talán más öngyilkos nőkkel is megismerkedik útközben”. (*Érzélgős utazás.*)

Ám a kriptából is – „ahol saját akaratából elhelyezkedett” – új és új utakra indul. Örökösnek látszó nyugalomát kriptabeli társa, „egy öreg, szúette nagybácsi” zavarta meg, „aki mindig visszakíváncozott az életbe”. És nemsokára a hajdani boldogság, az emlékek után utazik a kísértet-Szindbád is, akárcsak valaha az élő. Megértően és érzelmesen, egy halhatatlan szellem természetes fölényével vigasztalja meg az Aranykeblű Kecseginét, mert meghatja az asszony gyámoltalansága, hűséges ragaszkodása szerelmük emlékeihez és alázatossága: „– Megengedi, hogy férjhez menjek? – Megengedem, mert jól viselte magát felelt a kísértet, és a kinőtt, feszes szalonkabátjában, komolyan, ünnepélyesen, lengő térddel, leeresztett tokával távozott” (*Az éji látogató.*)

Jól látható, hogy Szindbád sokat veszített varázsából. A hódító külsejű kalandorból kopott, testesedő, „köznapi” kísértet lett, de hamarosan beletanul ebbe az állapotba is, s következő útjára, Bánatiné meglátogatására sokkal regényesebb külsőségek között indul el: halottaskocsin utazik, „amelynek kerekai lehullott nyárfalevelekből” vannak, a bakon egy madárijesztő ül, ő maga pedig kényelmesen elnyújtózik egy koporsóban a kocsi derekában. Bánatiné szobájába a kulcslyukon lopakodik be („a réten gomolygó nedves köd alakjában”), s nem érez semmilyen meghatottságot, amikor az asszony elpanaszolja

magányosságát és csalódottságát. Kajánsággal hallgatja a négy férj és a szeretők viselt dolgai: többször is fölnevet. Az Aranykeblű Kecseginénél tanúsított mértéktartó, szolid viselkedést Bánatinénál nem alkalmazza: vele csúfolódó, gunyoros s kajánkodóan gáláns. Mert Bánatiné a halott Szindbáddal is éppoly őszintétlen, mint valaha az élővel volt. Artémizához (*A titkos szoba*) a kíváncsiság vezeti a kísértetet. S talán az elégtétel vágya is: „útrakelt, hogy végre nyugodtan, félelem nélkül szemébe nézzen a menyecskének, akitől egykor úgy félt, hogy csaknem összetett kézzel beszélt vele. „»Hogy sohasem rúgtam bele a csizmámmal!« – gondolta Szindbád fogcsikorgatva.” Artémizát – aki valaha másfél esztendeig tartotta szenvedélyes szerelmével foglyul a titkos szobában – varázsát veszített, közönséges, cinikus és élni vágyó öregasszonyként látja viszont, s most már örökre kiábrándul belőle: „Úgy érezte most, hogy mindig igaza volt, midőn lelkiismeretfurdalás nélkül hagyott el elcsábított nőket... Vagy talán nem minden nő egyforma? Bizonyos idő elmúltával, a szerelem után egyforma lesz valamennyi. Gonoszkodó kis természetük, gúnyos megvetésük a kinevetett férfi iránt és védekezésük a nevetséges szentimentalizmus ellen: csúfolódásba kergeti őket”

Szindbád most, kísértetjárásai alkalmával szerzi meg azt a bölcsességet, amelyet későbbi kalandjaiban – amikor majd újra visszatér az életbe – fog kamatoztatni. Sőt, e tanulságok, amelyeket élő korában elfödtek előle a látszatok, ábrándok és szerepjátékok, segítik végül is ahhoz, hogy újra kedvet kapjon az élethez. A valóság kezdi mulattatni: a köznapiság kezd vonzóvá válni a szemében, amelyet pedig valaha megvetett.

Szindbád halott korában szerzi meg legfontosabb élettapasztalatait. Most ismeri meg igazán a nőket is. A nagyhangú, kardos falusi úrhölgyről, Irmáról például kiderül, hogy a szerelem, Szindbád emléke el nem múló varázslatként él a szívében, míg a szép aranyművesné nem tud az emlékeiből élni, s jobb híján egy öreg uracska kedvéért igazítja meg kalapját a budai vendéglő udvarán. A hiú, unatkozó szépasszonyok valójában egyszerű örömökre vágnak: gyerekekre, meghitt beszélgetésekre, jó barátokra.

Miközben ide-oda utazik a nyughatatlan kísértet, más kísértetekkel is megismerkedik: s – paradox módon – egyre több emberi sorsba van bepillantása.

A halottak világa alig-alig különül el az élőkétől, a kísértetek úgy járnak-kelnek az elevenek között, mintha még mindig közéjük tartoznának, s mindent tudnak is róluk. Nincs tehát semmi meglepő abban, hogy az idegen városba tévedt Szindbád „a templomnál, midőn a hold már merőlegesen állott az erkélyes torony felett, megszólított egy kósza kísértetet, és a helybeli viszonyokról tudakozódott”. A halottak éppúgy, talán még jobban, szenvednek, mint az élők. Néha üvöltenek a kintől és fájdalomtól, mint Szindbád is, amikor elmúlt élete gonosztetteire gondol. De neveznek is, és gyanakvóak, dühöngők, szelídek, fáradtak, bőbeszédűek, nyugtalanok – akár az élő emberek. Ezek után már azon sem lehet csodálkozni, hogy a temetői állatok (a denevér és a bagoly) beszélni, sőt bölcselkedni kezdenek. „– Úgy kell az embereknek. Miért gondolnak mindig a tegnapi. Az emberek egész élete azzal telik el, hogy arról fecsegnek, ami már egyszer úgysis megtörtént. . .”

„Az emberek folyton a múltról locsognak” – mondja bírálólag a filozófus bagoly, s ez a kritika a kísértetté vált Szindbádöt is illeti, aki nem tudta levetkőzni emberi gyarlóságait: újra és újra a múlt visszaidézésén fáradozik. Csakhogy a múlt az ő esetében most már az étellel egyenlő.

A Vörös ökörhöz címzett fogadóban, ahol viszontlátja Franciskát, egykori kedvesét, előtör belőle az addig öntudatlan sóvárgás: „– Élet gondolta Szindbád. – Ledér, szent és megunt élet! Mily jó volna visszamenni beléd!” Franciska döbbsenti rá arra, hogy a táncok, érzelmes zenék, bókók, a szerelmi kalandok izgalmait után ostobaság vágyakozni, ha az ember már nem fiatal: „Pörköltet szeretnék enni, s hozzá habos, sárga sört inni. A paprikáslé piros színét szeretem, és az útszéli fogadósok elmondják ügyes-bajos dolgaikat nekem, mert barátságos arcom van.” S Szindbádnak megtetszik ez az életprogram.

Innen, a Vörös ökörből kapnak ihletést azok a köznapi kalandjai, amelyekben alig-alig lehet felismerni a régiek fényeit. Szindbád visszatér a megkívánt életbe, de nem tér vissza az élettől elzárkózó szerephez:

a szindbádi szerep átrendeződik, bár eredeti lényegéből mindvégig megőriz valamit. Szindbád lénye mindig hordozott magában triviális jegyeket, s kalandjai is valóságosan hétköznapi, sőt sokszor ostoba kis kalandok voltak, csak képzelete, „szerep-ihletettsége” emelte őket transzcendensebb közegbe: a mese, az álom, az ábránd világába, amelynek hangulatát az író a tárgyszerűség és a lebegés együttes érzését keltő stílussal állította az olvasó elé. 1911-től 1915-ig (a halott Szindbád kalandjait is ideértve) többé-kevésbé megfontolt stilizálás jellemzi a Szindbád-novellákat. Ez a néha kissé túlzó, látványos stilizálás különös módon juttatta érvényre nemcsak Szindbád, hanem az író nosztalgiáit is. A stílus maga is nosztalgia a Szindbád-novellákban: hiszen homogenitása távol esik a valóság zűrzavarától. A forma már ezekben a tízes évekbeli Szindbád-novellákban is az elbeszélés tárgyává, s egyúttal az élet kritikájává alakul: Krúdy – mint ezt ironiája is bizonyítja saját, a világ egységére irányuló nosztalgiáját ugyanúgy hiú képzelgésnek tartja, mint Szindbádét.

Szinte természetes, hogy az ismét anyagszerűvé vált figura a triviális kezdeményeket kifejleszti, és felnöveszti magában, s az is, hogy az író az álomszerűen varázsos hangulatoktól, a líraiságtól egyre inkább megfosztja Szindbád kalandjait. Mindezek helyére az ironia, sőt sokszor a groteszk, fanyar humor, nemegyszer pedig a szarkazmus lép. A líra halk, vissza-visszacselegő, távoli motívummá alakul. A köznapiság, a prózai élettapasztalatok határozzák meg ezentúl Szindbád kalandjait.

A hajdani sérthetetlenség odalett, öregedő, szenvedő, esendő figura áll elénk. Az író elvette hőségét a mese, a titokzatosság védőpáncélját, s mulandóságát a szerep összezsugorodásával, mindennapiságával is hangsúlyozza. Don Juan-i alakból kis „üzletekre” szerény sikerekre áhítozó vigéccé válni: keserves s tragikomikus folyamat – s Szindbád fejlődésének ez az iránya. *Szindbádból, a kalandorból egyszerű kis ügynök lesz:* az ideálok, a tökéletesség helyett többnyire már csak a kényelem, a megállapodottság után utazik. A nagy, értékes zsákmányokról kényszerű belátással lemondott, s helyettük megelégszik a szerelem morzsáinak begyűjtésével. A köznapi kalandocskák azonban

egyre bölcsőbbé teszik. Újabb utazásai során újabb és újabb tanulságokra bukkan: az élet, a nők most már valóságos arcukat mutatják felé.

„Vége az aranjujezi szép napoknak” – szavalhatná Szindbád is az *Aranykéz utcai szép napok* hőseivel együtt.

Az *Aranykéz utcai szép napok* novellái, s a velük egy időben – 1914-15-ben – keletkezett Szindbád-történetek között egyébként is igen szoros a kapcsolat. Nemcsak hangulatilag, szemléletbelileg rokoníthatók egymással, hanem mert Emléki, Idem, Nagybotos Viola – az *Aranykéz utcai* elbeszélések hősei – a *megszólalásig* hasonlítanak Szindbádra, s nemegyszer „kölcsonveszik”, és továbbfejlesztik a kalandjait. Idem például ugyanúgy meg akar ismerkedni a halott leányka bájaival, mint valaha a gyermek Szindbád, Poprádon. Egyáltalán: ez a híres novellás kötet amolyan enciklopédikus összegzésnek tekinthető, amely összefoglalja az álarcos, kosztümös szerelmi játékok, a szerelmi káprázatok és furcsaságok motívumait, s közben nemcsak merít az eddigi Krúdy-művekből, hanem segítséget kínál a későbbieknek is. Így például Nagybotos Viola kalandja a városmajori házban őrzött asszonykával az *Asszonyságok díja*-beli Dubli úr meséjében cseng majd vissza, Rozáli utolsó szerelmének történetére pedig Szindbád egyik különös históriája (*A tetszhalott*, 1924) rímél.

Az 1915-ös Szindbád-novellák leginkább az *Aranykéz utcai szép napok* Rozálijának kalandjaival tartanak rokonságot. A szerelem éppúgy eltűnik Szindbád életéből, mint Rozáliéből, de az illúziók elvesztésével egyikükben sem kopik meg, sőt, megnövekszik, megerősödik az életvágy. Rozáli búcsúja a nagy érzelmektől – természetesen női módon érzelmesebb, míg Szindbádé józan és körültekintő: megfogatkozott eszközeivel arányosan, szerényebb, sőt, egészen szerény győzelmekre áhítozik csupán.

Amikor sorra felkeresi régi, talonba tett nőismerőseit, a regényes lelkű, fiatal nők helyett öregedő asszonyságokra bukkan, akik ugyanúgy bölcsébbé váltak az évek során, mint ő, s józanságból, meg talán kényelemből is, leszoktak a régi szerepekről. A hajdani táncosnő például – akinek Szindbád ünnepélyes marabulegvezőt ajándékozott férjhezmenetelkor –,

akit mindig „tiszelt, nagyrabecsült”, de sohasem csábított el, megözvegyült és meg is öregedett az évek során. Egyszerűvé, köznapivá vált, falusi öregasszonnyá, s elérzékenyülés nélkül fogadja ifjúságának barátját, Szindbádöt: „Szindbád... arra gondolt, hogy voltaképpen szerencsétlen ember. A sors kedvezhetett volna úgy is, hogy Irén szép, fiatal és kedves öregasszony marad, aki a vasúti állomáson várja a falusi napok élveire, jótékony hangulataira vágyódó Hajóst ... Irén megfordította a kötést a kezében:

– Minden férfi bolond, aki a nőknek hisz, és kegyed uram a legbolondabb a férfiak között. Feküdjön le, majd megkenem a hátát, mert úgy látom, hogy alig áll a lábán.

Az egykori táncosnő később herbateát főzött, majd piócat hozott a patikából, és Szindbád nagy falusi dunyhák alatt izzadt a régi baráti házban” (*Marabu*).

Az ábrándos, idillre vágyódó Szindbádöt nagy, s „igazi”-nak hitt szerelménél, az aranyművesénél, Rozinánál is csalódás várja. Pedig gonddal készült a vele való találkozásra: a vonaton „kölnivízzel törölgette arcáról a kormot, friss zsebkendőt tett a zsebébe, kiöblítette a száját, és megnézte a virágokat a selyempapírosban, amelyeket Pestről hozott” – hódító akar lenni. (De mennyivel aggályosabban! Mennyivel hétköznapibb és külsőségesebb ez a készülődés, mint a korábbiak! Ez már nem a régi, szuverén kalandor nagyvonalúsága.) És a gondosság, a szolgálatkészség és szívből jövő szép és kissé elérzékenyült szavak mind-mind hiábavalóak: Szindbád örökre elveszti Rozinát egy egér miatt (*Rozina*).

Egyre több jel figyelmezteti tehát: valami nincs rendben. Ő változott-e, vagy az élet körülötte? A Krúdy egész életművét végigkísérő Rip van Winkle-motívum ezekben az 1915-ös Szindbád-novellákban sejlik föl a leghatározottabban: Szindbád idegen lett az életben, nemcsak a hétköznapokban – amelytől kezdettől fogva a lehetőségig távol tartotta magát –, hanem a saját életében is: a látszatok, a szerepek világában. Így lehet, hogy a dunai hajóúton megismert vidéki fiatalasszony, Margit kifog rajta, kalandot ígér, s nem jön el a találkozóra. S Szindbádnak rá kell döbbsennie, hogy saját régi fegyvereivel győzték le: „Ott követtem el a számárságot,

hogy szóhoz engedtem jutni, és ő hazudta, amit nekem kellett volna mondani” (*Margit nem jött el*). De a régi, bevált módszerek sem segítenek már mindig, s előfordul hogy hiába veszi elő Szindbád „összes hazugságait” („mint a vásári árus kirakja a csillogó üveget”): az „üzlet” nem jön létre.

Az élet próbára teszi a feltámadott Szindbádot, vajon valóban bölcsőbb lett, amióta megismerte a halált? Képes-e arra, hogy éljen, hogy józan kompromisszumokat kössön? S Szindbád nehéz választás elé kerül. Mert az élet a szindbádi szerep lényegének a feladását sürgeti, a szuverenitás helyett az alkalmazkodást, a szabadság helyett a kiszolgáltatottság fölismerését és elfogadását, a varázsos bizonytalanság helyett a prózai bizonyosságot igényli.

A szerelmi csalódásoktól megsebzett Szindbád (akit egyébként sokkal inkább megsebeznek szerepével kapcsolatos csalódásai és kudarcai, mint a nők elvesztése vagy hűtlensége) csak a régi nagy alakításai során szerzett rutinra támaszkodhat, amikor a körülmények új kalandokra kényszerítik. Így aztán szinte szórakozottan engedi át magát Bánatváriné, a gazdag földbirtokosasszonyág szerelmes gondoskodásának, hiszen Fáni, elmúlt szerelme után sóvárog minden gondolata. Megszokásból is hízeleg Bánatváriné ábrándjainak, kiszínezi, továbbépíti őket, s látszólag elfogadja a bennük számára kijelölt szerepet. Valójában csupán menedéket keres ennél az asszonynál, s talán eszközként is fel akarja használni, hogy az életből szépen, mélabús gesztussal eltávozhasson: „Majd falura megyünk, amint kitavasodik – mondta Bánatváriné... – Szindbád boldogan kapaszkodott az özvegyasszony karjába: – Már régóta vágyom, hogy falusi földesuraság legyek... Be szép lehet a gondtalan élet, a mély, nyugalmas álom, a lassú uszály módjára úszó álom és a friss ébredés a nap első sugaraival! (...) »Bizonyosan öngyilkos leszek falun« – gondolta Szindbád, amíg Bánatváriné anyáskodó meggyőződéssel vezette karjánál fogva a belvárosi utcákon.”

Az elzárt, nyugalmas falusi élet csendes szépségei, s az elegáns külföldi utazások, azaz Bánatváriné pártfogása helyett Szindbád a halál,

az elzúllás, a megsemmisülés szépségeire vágyik: „a nösténybangó, bugyborékoló nevetésű” Fánira. Megszökik az utazásra készen álló Bánatvárinétől, mert vissza akar találni a bűvös, megfejthetetlen hazugságokra épülő régi szerephez: a szenvedélyes szerelemhez (*Szökés az életből*).

És mik a tervei Fáninak Szindbáddal? Ő is magával akarja vinni, meg akarja szöktetni, akárcsak Bánatváriné: de nem az életet, hanem a halált kínálja föl. „Én tudom, hogy te már nem fogsz elhagyni engem – felelte furcsa bizalommal az asszony és mosolyogva nézett Szindbádra. – Ma éjjel meghalunk együtt. (...) – Meghalunk? – kérdezte Szindbád, mintegy önmagától. – Én ismerem a halált. Nőeknek való.”

Fáni egzaltált monológját hallgatva („Ha élve maradnánk, megint elválnánk egyszer, sírnánk, zokognánk egymás után, mérhetetlenül szenvednénk, és ki tudja, hogy találkozánk-e újra olyan szerelemben, amelyet megérdemelnénk”) Szindbád ugyanazt az idegenséget érzi, mint korábban Bánatváriné közelében. Mindkét nő a saját elképzeléseit akarja Szindbádra erőltetni, úgy látszik, elmúlt az az idő, amikor a Hajós saját életprogramjához igazíthatta kalandjait. Most összezavarodott az életprogram, s Szindbád sehol sem találja a helyét: az élet elől is, a halál elől is megszökik. S végül mégis az élethez, a csúnyán elhagyott Bánatvárinéhez menekül vissza, mert Bánatváriné kisajátítási törekvései őszinték és fenntartásnélküliek, tehát ha alkalmazkodik hozzájuk, akkor biztonságban érezheti magát. Fáni szerelmi önkívületei viszont kiszámítottak: szabályozva vannak. Fánit minden napjaiban elfoglalja a nagy család, a társasági élet is kötelezettségeket ró rá, ezért csak szabad idejében tart igényt Szindbádra, a szerelemre. Még szerelmi öngyilkosságot is csak szabad idejében, zaklatott, magányos éjszakákon hajlandó elkövetni. (*Szökés a halálból*)

Szindbád önként s megkönnyebbülve mond le a regényes hősszerelmes szerepköréről, s a mindennapok unalmas, csendes örömeihez pártol. Egyre inkább vonzódik a jó gazdasszonyokhoz, azaz egyre inkább számíttóvá válik, már nem önmagáért izgatja a kaland, hanem kényelmet, biztonságot akar maga körül. A szabályos, a rendezett élet vonzza.

Fokozatosan kiteljesednek bölcselkedő hajlamai, s egyúttal kezd leszokni az érzelmességről, a szenvedélyekről. A nőt azonban még mindig ellenfeleknek tekinti. Legyőzésükre nincs más esély – mondja –, csak a kihűlt szív: az öregség: „... a nők miatt szenvedve, hosszú éveken át csodálkoztam azon, hogy reggel van, és életben vagyok a dúlt éj után. Szegény, érzékeny, szenvedő férfiak, akik mindig azt hiszik, hogy a női kéz két tenyerében jó helyen van az életük, a becsületük, a boldogságuk... (...) Bánatos férfiak, akik a párbajkódex szigorúságával ragaszkodnak bizonyos régimódi szerelmi féltékenységekhez, gyilkosságokhoz, elégtételhez... Mintha szívük feldúlt nyugalmaát megtalálhatnák, akárhányszor nyomják meg a forgópisztoly ravaszát.

A férfiak szentimentalizmusa örök és végtelen, mint a tenger. A társadalom és a nő élete: a férfiak érzelgősségén épült. A szerelem a férfi életében ritkán változik fáradt madárrá, amely bágyadt szárnycsapkodásokkal hagyja el a régi várost. Hiszen, ha ez a madár idejében elrepül, táncolhatnak a nők a torony tetején, egyetlen pisztolyt sem sütnék el a kedvükért. Be jó megöregedni!” (*Szentimentális férfiak*)

A Szindbád-novellák a húszas évek elejéig a mozgalmasság, a nyugtalanság, a változékonyság légkörét közvetítették. Lehetnek bár idilliek vagy diszharmonikusak, álomszerűek és transzcendens mozzanatokkal telítettek vagy kesernyésen prózaiak: a világ sokszínűsége és eldöntetlensége is megfogalmazódott bennük. Mindezt a páros novellák is hangsúlyozzák (*A mesemondó asszony* – *Albert új álláshoz jut*; *Érzelgős utazás* – *Érzelgős utas*; *A gyermek szeme* – *Az enyém*; *Szökés az életből* – *Szökés a halálból*), amelyek felelgető kapcsolatban vannak egymással, mint ahogy élet és halál, költészet és travesztia, érzelem és szkepszis, múlt és jelen, képzelet és valóság is úgy kapcsolódik egymáshoz bennük.

A dialektika szinte tobzódik a Szindbád fénykorának kalandjaiban, de nemcsak a motívumok egymáshoz való viszonyát jellemzi, hanem a stílus váltásait, túlfűtöttségét, az ábrázolás érzelmességét és ironiáját is. Sőt, a költői képek legtöbbször is, amelyek nem a világ elrendezettségéről és egyértelműségéről vallanak, hanem szuggesztíven közvetítik titokzatos

összefüggéseit, rejtett kapcsolatait és kimeríthetetlen egységét. Éppen ez az írói szemlélet teremti meg a szindbádi szökevényiség számára a simulékony keretet: azt a képzeletvilágot, amely Szindbádöt sokáig megóvjá a nyers valósággal való találkozástól.

A későbbi Szindbád-novellák a túlfeszített dialektika már-már szarkasztikus kritikáját is magukba foglalják: az öregség, az elmúlás visszafordíthatatlansága csak hazugság, öncsalás révén oldható föl (Szindbád az öregséget a fiatal nők szerelmével vagy a tavasz nedveit tartalmazó retkek fogyasztásával akarja ellensúlyozni). Ezekben a késői Szindbád-történetekben a dolgok, jelenségek, állapotok valaha összetartozó, egységet alkotó két oldala elválík, elkülönül egymástól, s az áhított, a pozitívnek tartott rész eltávolodik, elérhetetlen messzeségbe kerül. Szindbád épp azáltal válik groteszk-bizarr figurává, hogy egyedül akarja a múlt elképzelt dialektikáját visszaállítani. Vállalkozásának reménytelenségére, ugyanakkor korlátozottságára (önösségére, amely minden vállalkozását jellemezte korábban is) éles fényt vet az író stílusának megváltozása. A húszas évek közepétől kezdve az elbeszélések hangja egyre adomaszerűbb lesz, a korábbi lírai (néhol mesés) elemek helyébe a prózaiság kerül, az álomszerű, varázsos hangulat nyomába pedig a józan-keserű kedélyesség, a szentenciázó hétköznapiság lép.

Amint idősülni kezd Szindbád – nem éveinek számát tekintve, hiszen korábban hol 601, hol 106 éves volt, hanem testileg-lelkileg –, úgy válik egyre valóságosabb, egyre kevésbé stilizált figurává. A szellemlétből az életbe való visszatéréssel nemcsak Szindbád választott, hanem az író is. Az élet egyszerű tényei, eseményei és törvényszerűségei egyre nagyobb szerephez jutnak a Hajós kalandjaiban, s az ironia helyét fokozatosan kezdi elfoglalni a humor: a világ egysége némelykor mintha megvalósulni látszana: A világ ugyanis összezsugorodott, kisebbé és egyben áttekinthetőbbé vált: de az az elképzelt teljesség – amelynek igézete valamikor egyaránt élt író és hőse lelkében – éppen ezért megvalósíthatatlannak, transzcendensnek tetszik.

Szindbád – amíg meg nem ismerkedett a halállal – színész volt, aki a kalandor szerepét hitelesen, stílusvétségek nélkül játszotta. Az „öreg”

Szindbád azonban egyre inkább ripaccsá fokozódik le, vagy más szempontból nézve: a Szindbád-szerep már csak a ripacsok repertoárjába illik bele. Mindez azonban nem feltétlenül jelent képességromlást. A színpad összeszűkülött Szindbád körül: a nagy, tágas világ helyébe szűk és szegényes, néha naiv bensőségességet árasztó enteriőrök léptek (trafik, bazár, kocsmá, kifőzés stb.), a daliás külső megkopott, az ellenállhatatlan varázs esendőséggé alakult. A hősszerelmesből bölcs és rezignált dummerauguszt lett, aki továbbra is nagy szerepét játssza kiváló képességekkel, de most már kegyetlen cirkuszi törvényektől igazgatva, amelyek a fölsülést, a nevetségessé válást írják elő számára. (Legszembeötlőbb példa minderre az *Iszkiri* című elbeszélés.) Ez az új Szindbád az 1924–25-ös novellákban lép színre. Jön-megy, utazik, akár a régi, hősi Szindbád, de már senki sem lát benne álruhás királyfit.

„Szindbád nem keltett feltűnőséget megjelenésével a vidéki kisvároskában... Úgy látszott, hogy a kalandok most már végleg elkerülik a szerelmi kalandort” – olvashatjuk a legelső 1914-es novellában, a Vadkörtefában. Szindbád persze most is a múltat hívja segítségül szorultságában, s most nem is kell nagyot csalódnia a szembesülésekkor, mint régebben. Bár nyilvánvalóvá lesz előtte – amint „elmúlt világát – a nőket” szemügyre veszi, hogy a régenvolt kalandokat, szerelmeket és udvarlásokat egyedül az ő képzelete telítette meg rendkívüli tartalmakkal, hogy szerepét és föllépését leginkább csak ő látta hősiessnek és ellenállhatatlannak, de megbizonyosodhat róla: *egyetlen nő sem felejtette el*.

Bella, aki valaha lebeszélte „előkelő” barátnőjét, Dalondai Boriskát, hogy Szindbáddal Miskolcra szökjön, most maga vállalkozik rá, hogy az időközben elhunyt hölgy helyett Szindbáddal titkon vonatra szálljon (*Vadkörtefa*).

A Tisza menti városkában élő régi ismerős, Malvin naplójából Szindbád megtudhatja, milyennek is látszott akkor, amikor ellenállhatatlannak, hódítónak hitte magát, hősszerelmes korában: „Ma megismerkedtem Szindbáddal, akiről nőismerőseimtől már annyi mindent hallottam. Nos, az ellenállhatatlannak vajszerű kesztyűje volt és nyakában kék-babos kötött nyakkendő. Kivágott lakkcipője volt, pedig se vasárnap,

se majális se volt a városban. Néhány szeplő van az orrán, de a nyakán is, ami határozottan árt a megjelenésének... Alattomos, hízelgő hangja van, mint valami kupecnek, aki olcsón szeret vásárolni. De én csak fél füllel hallgattam oda, mert észrevettem, hogy a fehér mellénye felső részén egy paradicsommártástól eredő folt van. Ezt a foltot néztem egész idő alatt, amíg Szindbád kedveskedő, alázatos hangon beszélt hozzám arról, hogy már hányszor csalódott a nőkben, mennyit szenvedett miattuk, hányszor akart öngyilkos lenni értük” (*A paradicsomfolt*). Az éles szemű hölgy azonban most, évek múlva is, hálás Szindbádnak, hogy valaha udvarlásra méltatta. A kalandor tehát megnyugodhat: mégiscsak meghódította az útjába kerülő nőket.

Megözvegyült barátnéja, Ibolyka nemcsak elhalt férje sárga felöltőjét ajándékozta Szindbádnak, hanem szüretre is meghívja. S amikor a szüreti sütés-főzés a régen látott fogadók ízeivel, illataival együtt az utazásokat és könnyed kalandokat is Szindbád emlékezetébe idézi, a józan gondolkodású háziasszony nagylelkűen azt is megengedi, hogy a régi módon, szép szavakat hazudjon neki. S Szindbád újra játszhat (bár közben szorgalmasan forog Ibolyka kávédarálója):

„– Szerelem – kezdte Szindbád azon a régi szélhámos hangon, amelynek hallatára nyeregben száguldó svindlerék, feldühödött apák és férjek pisztolyai elől menekülő nőcsábítók jutnak az emberek eszébe, de nem a nőkébe, akik ezeket a hangokat meghallgatják.

– Szerelem – ismételte lágyan tremolózva, hogy a hallgató azt hihette volna, hogy az előadó öngyilkossági tervének végrehajtása végett jött éppen ebbe a városba, ahol majd egy sírkeresztre ráborulva megtalálják holttestét.

– Szerelem – bűgött fel még egyszer Szindbád, miközben a kávédaráló halkán pörgött, duruzsolt, döngicsélt, mint a szép, nyugodalmas, hosszú élet hangja, amely a csendesen parázsló baracktuskó puffanásai mellett hangzik” (*A vendéglátás*).

Krúdy mesterien érzékelteti a világ és Szindbád megváltozását: Szindbád körül megfogyatkozik a természet titokzatossága, ellenben megszaporodnak a „lelkes” tárgyak. Az enteriőrök – amelyek még

régről, a múltból ismerik a Hajóst – az új találkozáskor sorra megelevenednek:

„Egy rézkilincs az ajtón csaknem *elnevette magát*, amikor Szindbád ráhelyezte a kezét. (...) Az ajtón túl, a kis négylábú zsámoly, amelyre a vidéki asszonyságok a lábukat szokták helyezni, csaknem *farkcsóválva jött* Szindbád elé, mint egy eb, amely megismeri régen látott gazdáját.” (Kiemelés tőlem: F. A.)

Félreérthetetlen, hogy Szindbád most már nem szenvedélyes, kétése kimenetelű kalandokra, nem álarcos-kosztümös szerepekre, a hétköznapi élet megvetésére készül, hanem a csendes mindennapi örömekkel, az életkedvvel, a jó étvágygal akar találkozni. A létezés örömét keresi, a gondtalan és gondolatlan elengedettséget, mint ahogy a ködmönös nőnek meg is fogalmazza: „Hát lássa, én éppen azért jöttem ebbe a városba, hogy a maga töltött káposztájából egyek. Már régen elvesztettem a jó étvágyamat az élethez, az ételhez, az álomhoz; gondoltam magamban, hogy kell valahol keresni valakit, aki megint a régi vasgyomrú, bölényegészségű emberré tesz. Aki visszaadja a hitemet a déli harangszóba, aki megtanít arra, hogy miért kell örövendeni annak, mikor az első lámpavilág feltűnik a városban... Aki megszoktatja velem, hogy megint hűséges olvasója legyek a kalendáriumnak, és ne tévesszem el se az Andrást, se a Miklóst. Akinek kedvéért recsegőssé válik a hangunk, mint a csizmánk sarka alatt az első jég. Aki a pincehideg boroskancsót kemencemeleg szóval teszi elibénk. Aki a besavanyított káposztafejek közül a hordóból a legnagyobbat válogatja ki a kedvünkért. Aki az igazi nevünkön nevez végre...”

Az evés, az ivás egyre fontosabb szerepet kap az öregedő Szindbád életében. Az evés az életet magát kezdi jelenteni, az élet birtoklását, beleértve a múlt időket is. „Sült hideg kacsacomb került a Szindbád kezébe, amelyről eszébe jutottak neki mindenféle vidéki udvarok, ahol életében megfordult. Eperfák és bodzafák, amelyek alatt kacsák rázogatták farktollaikat. Kopott, hosszú kerítések, amelyekre mindenféle olyan fehérneműket teregettek ki, amely fehérneműkről könnyen meg lehet ítélni a házban lakó nők életkorát. Szénapadlások, amelyekre

kövér szolgálóleányok jártak fel titkon szundítani. Vermek, amelyekből piros répákat ásnak ki. A zsendelyes tetőn düledező kémények, amelyek felett elrepül a gólyamadár tavaszkor, míg őszi éjszakákon besóhajtozik az eső és a kísértet.”

Az öregség, a magány kijátszása, a megnyugvás utáni vágy visszavezeti Szindbádöt a szülői házhoz is. Azt képzei a fehér hajú kalandor, hogy nem lehet igazán, reménytelenül öreg addig, amíg „a szüleje él”, s nem is csalódik. Bú a régi udvarház a több napos kvaterkázásokkal, a tekintélyes apával együtt rég eltűnt a világból, s a szépséges édesanyát „kis kormos fazék”-ká tette hasonlatossá a sok főzés, a konyhai munka – az anyai szeretet változatlanul sugárzik a megvénült gyermek felé. Mert az „utolsó”, kudarcba fulladt szerelméről panaszkodó Szindbád szinte gyermekké válik: „... olyan izgatottá lett a gyermekkori számolyon, hogy körülnyargalt a számollyal a szobában. Az otthonszótt szőnyegek nagyot néztek a lovagló hosszú lábakra, az arcképek előredőltek a falon, régi székek ijedten tértek ki, a gömbölyű ebédlőasztal csaknem kimenekült a szobából...” S a „kormos kis fazék” az egyedüli, aki mindezt helyénvalónak, természetesnek tartja. Szindbád viselkedésének furcsaságát csupán a tárgyak érzékelik: mint annyiszor az öregedő Szindbád kalandjaiban, ők közvetítik azokat a hangulatokat, amelyeket a pillanatnyi események, a szereplők viselkedése vagy érzelmei elfednek vagy képtelenek kifejezni. Krúdy iróniájának egyik eredeti megnyilvánulása, hogy hősének az élethez való aktuális viszonyát a *tárgyak* világítják meg antropomorf tulajdonságaikkal, „viselkedésükkel”.

Minden hangsúlyozottan köznapivá válik Szindbád körül, s ezzel együtt ő maga is egyre hétköznapibbá lesz. A régi kalandor végképp a múlté már: az öreg Hajós szívesen elüldögél egy-egy régi szoknya mellett, sőt, meg is nősül. S már meghalni sem tud a hajdani, regényes módon. Alig-alig segítik a régi varázslatok és bűbájosságok: nem kóborolhat kedvére fagyöngy vagy kósza kísértet alakjában – csupán egyszerű tetszhalott lehet belőle. Nem, az öreg Szindbádnak határozottan nincs már szerencséje a halállal; hacsak az nem, hogy újra – akárcsak kísértet korában – beleláthat az asszonyok gondolataiba.

(„Szerette kitalálni az asszonyok gondolatait, mint akár a vásáron az utolsó árakat”) A tetszhalott Szindbád – minden előző tapasztalatával ellentétben – arra az egyszerű igazságra döbben rá, hogy értéke csakis az élő embernek van a nők szemében (*A tetszhalott*).

Most már tehát mindent tud a nőkről, csak éppen így már végképp nem lehet Don Juant játszani: a karikatúráig tökéletes lenne az alakítás, de karikatúra válnék magából a szerepből Szindbád öregsége, külső vonzóerejének megcsappanása s kiábrándult bölcsekedései miatt is.

Új szerepkört kell tehát keresen magának: *pedagógusként* mutatkozik be. (Ennek a változásnak az előképe már az 1915-ös novellákban megszületik: *A mesemondó asszony* és az *Albert új álláshoz jut* című két, összetartozó elbeszélésben, amelyekben egy tapasztalatlan ifjút vezet vissza a szerelmi rabságból az élet szelídebb, kitaposottabb és barátságosabb ösvényeire. Törvénytelen fiával – akit „bizonyos véletlen körülmények folytán feltalált” – együtt utazik újabb és újabb kalandok után. A kalandoknak így pedagógikus célzatuk is lesz, s Szindbád az apai-tanítói modorral feledtetni véli eredeti, választott szerepének elbohóckodását, ripaccsá válását. Ám azzal, hogy az életet, vagyis a nőket és a szerelmet oktatja fiának, ennek a köznap, semmilyen szindbádos vonást nem sejtető, lírátlan, haszonelvűen gondolkodó kamasznak – a tanító-oktató beállítottság travesztikus-parodikus jelleget ölt, s csak végérvényessé teszi a hajdani Szindbád-szerep múltba hullottságát.

Azonban, a szerencsésen *megtalált* fiú nemcsak az újfajta szerepjátáshoz szükséges partner az apa számára, de ideig-óráig a *magánytól* (a szindbádi szerep elkoptathatatlan tartozékától) is *megszabadítja*.

A gyermekét fölkatató könnyelmű apa figurája több Krúdy-fiásban is fölbukkan. A *Szilveszter fiam* című, 1918-as novella elbeszélője még hasonlít is Szindbádra: ugyanolyan elnyűtt kalandor, mint ő, csak éppen érzelmesebb. Mert Szindbádnak esze ágában sincs gyermeke boldogságát elősegíteni, csak tanácsokat, s feladatokat osztogat a „kacsafark-hajú, akácfanövész, az élet bámulatában kerek szemű” ifjúnak. Minél aforisztikusabb a tanács, minél kíméletlenebb a feladat, annál szívesebben adja Szindbád: hogy a fiú megismerkedhessen az élet nehézségeivel.

Vénuszhoz, a vidéki fogadósnéhoz vezet első útjuk. Szindbád nem csupán az emlékek föllevenítése végett kereste föl régi ismerősét, egyéb célja is van, méghozzá fiával, amit így magyaráz el a fogadósnénak: „Azért hoztam magammal, hogy átessen az első szerelmi csalódáson. Bizonyos, beleszeret majd a maga leányába, hiába keresztelte a szegény gyermeket az Orsolya névre. Akkor azután megmondom neki, hogy Orsolyát nem szabad szeretnie, mert az ő testvére” (*Valamely szívhezsztoló történet*). Az ördögi terv be is válik, s Szindbád új utakra vezeti a fiát.

Közös kalandjaik akár egy pikareszkregény farce-ba hajló fejezetei is lehetnének, amelyben egy öreg, kiérdemesült kalandor a kezdőnek, reménybelinek mutatja be a világot. Útközben Szindbád szükségesnek tartja, hogy mindent töviről hegyre elmagyarázzon, az élet minden jelenségéhez és eseményéhez bölcselkedő kommentárt fűzzön, azaz kiművelje fiát az élet dolgaiban, s egyúttal filozófiára és stílusra is oktassa. Így aztán szó esik fiziognómiáról, asztrológiáról, a harangozás fortélyairól, a gyónás különböző változatairól, és sok más egyéb „hasznos” tudnivalóról. Az enciklopédikus tudás azonban időnként csődöt mond a gyakorlatban, s apa és fia vándorlásaik során nemegyszer kerülnek nem várt fordulatokkal szembe.

Az *életmentő kékfestő* történetében – amelyben Szindbád hirtelen ellenállhatatlan kényszert érez, hogy bűneitől megszabaduljon – a sikeresnek induló vállalkozás hirtelen kudarcba fullad. Pedig az elgondolás remek volt, méltó az új, a tudós, s tudománya folytán megrögzöttén cinikus Szindbádhoz: a *mesterhez*. Szindbád ugyanis el akarta adni bűneit – ugyanúgy s ugyanannak, mint gyermekkorában. A jámbor Valentin (a hajdani iskolatárs, most kékfestőmester) hajlandó is lenne átvállalni a hosszadalmas bűnlajstromot, de cserébe azt kívánja, hogy Szindbád űzze ki feleségéből, Marikából az ördögöt. Az asszony azonban – valaha őt is elcsábította Szindbád! – megghiústja az „üzletet”. S bár a bűnös Szindbád mit sem könnyített lelki terhein, sokkal irigylésre méltóbb helyzetben van, mint a tiszta életű kékfestő: hiszen nem ő vette el a fúriává vált Marikát. A bűnre tehát néha felmentést adhat az

idő, de legalábbis igazolhatja. „*A nem érdemes tisztességesnek lenni*” cinikus, frivol tanulságát rejtegető történet friss és derűs alaptónusában komor színek is fölremlenek: de Krúdy egyelőre megelégszik Szindbád elkarhozásának valószínűsítésével, a purgatóriumtól egy ideig még megkíméli.

A bűnöktől való megszabadulás, a megtisztulás, a jó útra térés gondolata még néhányszor fölmerül Szindbád elmélkedéseiben. S ha tőlük nem is, de kízó álmatlanságától tűz pengőért megszabadítják Búcsú bácsi tanácsai s a búcsús asszonyok babonás mesemondásai (*Pénzzel járják a búcsút*); a vezekléstől pedig volt barátnőjének, Valériának különös története veszi el a kedvét (*Tolfosztásban nem szakad meg az ember*).

A fiával utazgató Szindbád kalandjai nemhiába oktató célzatúak, általában tanulsággal is járnak. Csak éppen legtöbbször semmire nem lehet használni tanulságaikat. Az író még az elbeszélések címeivel is jelzi, hogy a Hajós nagy, átfogó életbölcsesek helyett csupán közmondásokkal és szentenciózus frázisokkal tudja megismertetni gyermekét: *Legjobb olyan asszonyt elvenni, akinek első urát felakasztották, Sok baba között elvész a gyermek, Pénzzel járják a búcsút, Útnak, szónak, házasságról való tanácskozásnak nincs vége, Tolfosztásban nem szakad meg az ember, Jobb lábbal megbollani, mint nyelvel, Nem veszik a lovat csupán a szőriért* stb. Pedig Szindbád nagy tudású szakember, rendszeres ismeretekkel rendelkezik, s nagyratörő tudományos ambíciói vannak: meg akarja alkotni a szerelem lexikonát, „amelynek az lenne a célja, hogy a szerelemben járatlan fiatalokat, s a szerelmet felejtő öregeket kitanítgassa azokra a dolgokra, amelyeket a szerelemmel foglalatosságnak tudni kell” (*A szerelem lexikona*).

Ám hiába a nagy tudomány, ha az oktatókalandok sorra visszájukra fordulnak, mert a körülmények tehetetlenné, tehát egyenesen nevetségessé teszik a sokat próbált férfiút. Mert ugyan hol vannak már a régi, hódító kosztümök, a briliánsgyűrűk és muszkabundák, a levendulaillatú ingek, hol a jólét, a klubban eltöltött arisztokratikus unalmú esték? A hajdani csodahajós felkunkorodott orrú cipőben, kitérdelt nadrágban,

kopottan jár-kezel az életben, s nemcsak kalandjaival, hanem megélhetésével is törődnie kell. Ezért aztán a tervezett lányszöktetést gyakorlatiasan összekapcsolja a könyvüagnököléssel, fiát pedig csupán azért szeretné megházasítani, hogy csendes családi otthona legyen, s szabadon spekulálhasson a menyé vagyonával.

Az ifjabb Szindbádot azonban még így is sok érdekességgel ismertetik meg a közös kalandok. Meglátogathatja például Szénfi Szerafint, Szindbád ifjúkorának társát, aki öregségére is a nők kitarottja, s mind ezért Shakespeare királydrámáival vigasztalódik; megcsodálhatja Ripné egyedülálló művészetét – a lábbal való szerelmi „beszélgetést”, s egyben igazolva láthatja apja életének egyik vezérelvét: a nőknek mindig hazudni kell. Megtanulhatja továbbá a nők körüli mindennapos tennivalókat, megismerkedhet a bábaasszonyok fáradságos mesterségével, s megfigyelheti, hogy Szindbád étellel szembeni érdeklődése, harci kedve és élvezetvágya a legképtelenebb helyzetekben is töretlen marad.

Szindbád nem adja föl a játszmat: továbbra is maga akarja irányítani az életét. A szerelmi programok már csak félig-meddig, néha csupán „hivatástudatból” érdeklik, figyelmét és vonzalmait egyre inkább „a gyomor örömei” kötik le. S nem telik bele hosszú idő, ugyanolyan kiváló, elmélyült ismerője, avatott szakértője lesz az ételeknek és az étkezésnek, mint a nőknek és a szerelemnek. Hovatovább az étkezés is kalanddá válik a szemében. Régi, kedves, hiányolt s megkívánt ízekért éppúgy útra kel, mint emlékké vált nőismerőseinek viszontlátásáért. Sőt, egy kis tátrai fürdőhelyen bazáros lesz, csak hogy a Debrecenből odaszármazott bazárosnő magyaros főztjét ehesse.

A nők meghódításában is sokszor segítségére van jó étvágya és az ételekhez való hozzáértése. Az öreg Szindbád hölgyei ugyanis megváltozott életkörülményeinek megfelelően – javarészt pirosposztag asszonyok, akik a főzésen keresztül gyakorolják a szerelmi művészetet: a gyomrukon keresztül akarják elcsábítani a férfiakat. Szindbád, aki egyre inkább az „apró örömű emberek” szokásait próbálgatja, számításból vonzódik az ilyesfajta asszonyságokhoz, akik nemcsak pillanatnyi jólétéről és kényelméről képesek gondoskodni, de sugárzik beleőlük az

energia, a biztonság, az életfölény is. S minderre Szindbádnak nagyobb szüksége van, mint valaha, mert egyre társtalanabb, egyre magányosabb, már az „apaszerep” sem segít rajta: föl is hagy vele hamarosan. A bohócálarc mögött egy szorongó ember rejtőzik. Egy ideig megpróbálkozik még kisebb kamaraalakításokkal, azzal a megfontolt céllal, hogy megállapodjon valahol, tehát fölhagyjon életelemével és létformájával, a szereppel, s kalandok helyett a „gyomor örömeit”, a kényelmes hétköznapi életet élvezze, amelyet valaha elhárított magától, sőt, meg is szokott előle (*Szökés az életből*). A szerencse azonban minduntalan elhagyja. Valójában szökések ezek a próbálkozások is, hiszen általuk a közelgő elmúlástól s a múlt – néha kínzó – emlékeitől vél megszabadulni Szindbád. Régi kalandjaiban az emlékek segítői és vezérlői voltak, most engedetlenné váltak, nem szolgálják többé, nem támaszkodhat rájuk, sőt, néha ellenségesen szembefordulnak vele.

Az öregség éjszakái kísértetekkel népesülnek be, s Szindbád – bár valaha maga is működött ezen a pályán – fél tőlük. Ám egyelőre még kikúrálja magát szorongásaiból. „Hová menekülhet az ilyen szörnyű éjszakájú férfiú otthonából, ahová az éjféle órán, az ajtót sarkáig kivágva, mintha hazajönnének: lépkednek be a múlt idők emlékei? Hová menekülhet az ilyen Szindbád-formájú gonosztevő, aki azért nem mer imádkozni az éj kísértetjárásai ellen, mert attól fél, hogy imája őszinteségében kételkedhetnének a megfelelő helyen? Hová menjen a megcsalt nők elől, akiknek lágy ember létére mindig igazat adott az önvád idején? – Elhatározta, hogy elmegy szüretelni. Leszüreteli azt a kis szőlőt, amely valahol, valamerre még termett az ő részére.

Útja természetesen vendégfogadókon át vezetett.” (*Hogyan lehet megszabadulni a kísértetektől?*)

A *vendégfogadó* az öregedő Krúdy írásaiban mindig az élet háza: az étellel való kapcsolat illúziójával veszi körül a legmagányosabb embert is, s megvédi kínzó szorongásaitól. Szindbádot például olyan biztonságérzettel ajándékozza meg, hogy kísérteteivel is szembe mer nézni, sőt, ő maga idézi meg őket. Ekkor a kísértetek meglepően életszerűen viselkednek, megmutatják valódi önmagukat (amelyet a hajdani

kalandok idején gondosan rejtegettek), s Szindbádnak többé már nem kell félni tőlük.

Az emlékek ellen a valóság a védekezés, s *Szindbád, aki ifjúságában passzívan az emlékeiből élt, öregségében tevékenykedni akar, s „megjavulni”*. Fáradtsága azonban hiábavaló, nem tud új életet kezdeni, a sikerek sorra elmaradnak mellőle. Néha, javíthatatlan álmodozása vezeti félre: hiába vállalja az orgonafújtatás nehéz munkáját Angyalka mellett; az angyali nő nem az ő szerelmére, csupán a másodorgonistai állásra pályázik (*Az orgonista nő szerelme*). Máskor pedig „múltja” szól közbe egy rosszindulatú levél alakjában, mint Fifi vidéki kastélyában, ahol pedig Szindbád kényelmesen kinyújtózott a valaha megtagadott dzsentréletben, s már-már földesuraságnak képzelte magát (*„Kérem a kezét...”*). S az is előfordul, hogy hódítási tudománya mond csődöt; nem képes arra, hogy a „rettenetes erejű szerelemmel” szeretett hölgyet, Bercsényi Dánielnét, „elhódítsa” a „magyar történelemtől” (*Győztél, Kossuth!*). Nincs szerencséje másik házassági tervével sem: Hortobágyi kisasszony üveglopójával együtt kiesik kezéből a békés, nyugodt öregség lehetősége is (*Az üveglopó*).

Az ilyesfajta, komédiába hajló történetek közül azonban kiválik egy: *A vadevezős megtérése*, amelyben Szindbád újra nagyvonalúan s méltósággal viselkedik, de gesztusaiban nem ifjúsága kosztümös-képzelt arisztokratizmusa tér vissza, hanem a hosszú ideje a bohócalarc mögött rejtő szuverenitása fejeződik ki. Az a megszenvedett önállóság, amelyet annyiszor méltatlan feladatokkal terheltek meg a körülmények és Szindbád „életbiztosítási” törekvései. A figura hirtelen nagyra nő ebben a novellában; utolsó reménykedve viselt kosztümjével: – „szép, fehér, magavasalt” ingével együtt a régi szerepeket és ábrándokat is leveti magáról egy pillanatra, s hősi pózok nélkül emelkedik fölül önmagán. A cigánypurdénak keresztajándékol adott inggel Szindbád talán magának az életnek ad ajándékot: az életnek, amelyet mindeddig szerepekkel és bölcsességgel kicselezhető ellenfélnek tartott.

De akármilyen szép és megható lenne is, Krúdy nem a világi hívságon felülemelkedett, nagylelkű Szindbád képével búcsúzik kedves

hősétől. A „vadevezős” „megtérése” után rögvest új kalandok után néz az Ódonságok városában (Óbudán), ahová kényszerű lemondással (akárcsak maga az író) visszavonult. Még mindig azt hiszi, hogy „szerelmi kalandocskákból lehet összeállítani egy élettörténetet, mint akár a múlt században, holott az *élet hallatlanul megkomolyodott*”. (Kiemelés tőlem: F. A.) Ám a hódítás diadalát már szinte megízlelni sincs módja, lemondó, őszi örömmel, dércsípte élményekkel kell beérnie, holott szívében él még a régi, falánk, habzsoló kalandor. Az „örökbefogadásra” kiszemelt óbudai szépleány, Szellő Szilvia figyelmét csak egy röpke pillanatra tudja maga felé fordítani különös, egyszerre elragadtatott és fölényesen kiszámított vallomásával: „Te szfinx, akiért majd megint hajóra szállhatok, hogy messzi tartományokba járjak csörgőkért, amelyeket a te tiszteletedre rázogassak! Te kis fészkes-fene, akit ördög-szekerecske alakjában élembe sodort az északnyugati szél, hogy megkapaszkodjál tiszteletreméltó ősz fűrtjeimben! Azonnal jer karomba, amig szépen beszélek veled!...” Végül is Szindbádnak be kell látnia, hogy az ő korában az ifúság kegyei helyett helyesebb a kenőasszonyok kegyeit megnyerni (Az óramutató vigyáz az óbudai kisasszonyokra).

Már csak gondolatban ízelegetheti – elméleti ínycsiként – a nők szerelmét, mint a születésnap ajándékkul kiválasztott két hölgyét, Bettinát és Orsolyát. „Orsolya és Bettina! Ez a két, egymástól annyira különböző hölgy, vénkisasszony és zárdanövendék van kiszemelve arra, hogy Szindbád életét továbbra is foglalkoztassa. Megcukrosodott tavalyi befőttés üveg az egyik, amelyben tán a dió ízei lesznek megérezhetőek az üveg felnyitása után, míg a másik csak zöld füge (Szindbád orrán), amelynek ízeit szentelt vízen, ostyán, szent éneken át kell megtalálni” (Születésnap kalandok).

Gondosan megtervezett, képzeletben pompásan kiszínezett kalandjai a valóságban sorra beteljesületlenek maradnak; a nők csak ritkán viselkednek „megértően” az öreg Szindbáddal. Az életből való kiszorultsága lassacskán teljessé válik: az önvédelmi játék csődöt mondott, a „nagy szerep” elveszítette hitelét, a világ – amelynek törvényeit annyiszor ki akarta játszani Szindbád – könyörtelenül valóságossá lett,

a menekülésre nincs más mód végül is, mint a pillanatnyi kiegyezés (ha kell a bohóclét minden vaskos durvaságát vállalva). A szerelem nélkül maradt Szindbád új elfoglaltságot keres: kocsmák, vendéglői asztalok emlékező-adomázó „lovagjaként”, nagy múltú férfiúként áll elénk, aki az élethez való hozzáértését a konyha és a szerelem körüli ismereteivel és egyéb praktikus tudományával a nagyközönség előtt is bizonyítja. Az élet enciklopédikus ismeretét föltételező történeteiből, bölcselkedéseiből, vendéglői beszélgetéseiből csak alig észrevehetően hallatszik ki az apaszerepben tetszelgő Szindbád hangja. Az eltelt évek ugyanis alaposan megváltoztatták. „...Bizonyos életkorba jutván maga is mindenkit tisztelt, aki őt tisztelte, mert csak így lehet az életben csendben boldogulni.” Már nem nyilatkozatásszerűen adja elő mondanivalóit, tapasztalatait már nem burkolja a rendkívüliség látszatába, egyszóval már nem pedagógusként magyarázza az életet, hanem asztaltársaságra vágyó vendégként: „Magam részéről jótékony hatásúnak vélek mindenfajtajú vitatkozást, amely végeredményben az emberiség megjavítását szolgálná, amikor is a vitatkozás során kicserélt eszmék megkönnyítik közállapotainkat, amelyekről bevallhatjuk, hogy betegek – folytatta Szindbád, miközben az érdemes vendéglős házaspár, akikhez szavait intézni szokta, felfigyelt.”

Az életből merített történetek most is példázattá válnak Szindbád előadásában, de ez nem annyira az oktató-tanító célzatosság, mint inkább csak a múlt időn, a tapasztalatokon, élményeken való elmélázás eredménye.

Az evés is – akár a szerelem – inkább csak arra szolgál már, hogy *téma* lehessen, megbeszéltnivaló, amellyel az ember kitölti kényszerűen megsokasodott felesleges idejét, s e közben menedéket talál a magány elől. Lassan-lassan minden bölcselkedés tárgyává válik Szindbád szemében, a vendéglőben ellesett esetek és a régvolt kalandok csakúgy, mint a ráklevesek, a hónapos retkek és a tűzifák tulajdonságai – mint-hogy a Hajós már nem éli, csupán megbeszéli az életet.

Am eljön az idő, amikor mindenáron szabadulni akar az emberektől. Amikor az élet szép és jó oldalai már a képzeletben sem, legfeljebb némely ritka álomban mutatkoznak meg: „... a vér habosan

szárguld ereimben, szívem kihagyások nélkül dobolja a maga nótáit, azokat a boldog, megkönnyítő szerelmi vallomásokat érdeklődő hölgyeknek, visszamosolygó marha-, disznó- és ürüpecsenyéknek, felejtethetlen ízű kenyereknek, szőlőknek, almáknak, asszonyosan megérett körtéknek, a szűzi hamvasságú szilváknak, az ős és tél álmodozó lekvárainak, a csorgó méznek, hideg tejfelnek – a forró szerelemmel színt valló baracklekváros palacsintáknak, a pirosposzsgás császárszemlyének, de még a közlegényi sorban levő nemes paszuly-nak is, amely megadóan omlik szét a fogak között, mintha feláldozná magát egy áldásos célért, a jó szerencsével rokonságban levő ecettel és pecsenyészírral megbarátkozott lencsének és borsónak és krumpli-levesnek...

Dalol a szív nótákat a petrezselyemnek, az egészségesen teli női boká-nak, a karalábéknak és a női csípőnek, amely a karalábé gömbö-lyűségével kedveskedik, a répa vörösségének, amelyhez téli időben a vérszegény nők orrát hasonlítják, a máknak, amely úgy csörög már a mák fejében, mint akár a nők gondolatai csörögnek fejecskejükben.” – Így álmodik „daloló szívet” magának a Szindbád-történetek sorát lezáró különös regényben, a *Purgatóriumban* a hajdani kalandor. A *Purgatorium* a Hajós „élet és halál mezsgyéjén” tétovázó korszakáról, elmegógyintézeti tartózkodásáról számol be: a világ ellenségessé válásáról, a babonás előérzettel már korábban megsejtett kínokról és gyötrelmekről, a szabadulás, a megkönnyebbülés, a sérthetetlenség állapota utáni kívánczóságról – „a kellemes halálvágyról”.

„A halálnak nincs fénye, sem árnyéka, sem feje, de nincs megtapint-ható alakja sem – ellenben van valami cseppnyi rozmaringszaga, amelyet különösen városi vagy vidéki templomokban történő esküvőkön érezhet-ni a menyasszony és kísérete társaságában...

A halálnak tehát szűzies illata van, mint egy új életnek, amely akkor kezdődik, amikor meghúzzák a toronyban a lélekharangot. Végre... végre... megszabadultunk egy korhadt, alaposan leromlott csizmától, egy jól kilyukadt zsíros kalaptól, egy kopott nadrágtól, elnyűtt mellénytől és rajta nikli óralánctól, amelyen kis csengőket, csecsebecséket viseltünk

a zsebtolvajok bolondítására, de egyiknek se volt kedve a rossz óralánc felé kinyújtani a kezét. Egyszerre megszabadulunk a földi élet összes kellékeitől, a köszönetektől, a hazug szavaktól, az udvariaskodásoktól és a házalók jókívánságaitól. Senki se mondja, hogy szerencsés utat kívánok, mint a pályaudvarok körül lebzselő bajuszkefe árusok szokták, senki sem lobogtatja a zsebkendőt, hogy az utazónak kimarjul a csigolyája a visszaköszönetésekben, senki se tartja a markát, hogy még utoljára egyetlen pengőjét elcsalja az utazónak...

A halál véget vet a hitelezők csámpás támadásainak, azoknak a mérges lármáknak, amelyet a pénzbeszedők, ügyvédek, megbízottak, ezek az inkasszállásra kiküldött emberek szoktak végezni, természetesen kíméletlenül, hogy eljárásukkal gusztust csináljanak az adósnak a fizetéshez."

A halál tehát újra kíváncsú lesz Szindbád előtt, de már nem a régi, kissé szenvedő, színpadias módon, nem az újfajta, spirituális kalandok vonzása miatt, hanem mert *már nem tud élni, s főképpen nem tud élni a halál előtti szenvedések gondolatával*. Fél, szorong az elmúlástól, gyermekes terveket sző kijátszására, abban reménykedik például, hogy hátha valaki hajlandó lenne meghalni helyette, mint ahogy korábban bűnei átvállalására is fel akarta a jámbor kékfestőt kérni, de retteg az élettől is, amelyben minden ellenséges lett körülötte, amelynek törvényeit már képtelen figyelmen kívül hagyni: kiszolgáltatottan, sebzetten, ítéletre váró bűnősként áll vele szemben. A *Purgatórium* könyve (amelyben a Hajós maga mondja el gyötrelmes megpróbáltatásait) legtöbb mozzanatával, gondolatmotívumával s formai megoldásával szinte az egész novella-folyamatra rímel. Ez a kapcsolat – még ha a műfaji különbségek szükségképpen bizonyos elkülönülést is eredményeznek – szoros, szerves és elhanyagolhatatlan.

A hosszú hálóiinges, „csontig lesóványodott” Szindbád saját szavai szerint: úgy ül az orvosi konzíliummal szemben, mint a „vádolt a tizek tanácsa vagy az inkvizíció elnöksége előtt, akik bűneit keresték. Ez a tanács testem bűneit keresgélte, mert büntudatom révén rájöttem, hogy testileg sokat vétkeztem a fennálló erkölcsi törvények, de még a büntető

törvénykönyv paragrafusai ellen is, amely szabályok éppen a nők és a férfiak közötti érintkezést szabályozzák. (Sokszor becsukhattak volna egy-egy női feljelentésre.)”

A beteg Szindbád úgy érzi, hogy „alig élő emberroncs, a hajótöröttnél is nyomorultabb lett, mert a legdrágábbat, a tiszta eszét veszítette el”. Mert bűntudat és lelkiismeret-furdalás kínozza minden elkövetett és el nem követett: csak elképzelt bűnéért, holott az egészséges ember (mint a kissé felületes és jó étvágyú doktorkisasszony, Sári is) nem hisz a bűnökben.

A múlt kísértetei, akik valaha úgy megkeserítették Szindbád éjszakáit, most vigasztalón jelennek meg betegágyánál („a szerelem eljön a szörnyetegek közé is”), de „földöntúli” jószágukkal eleinte csak fokozzák szenvedéseit. Később mégis elviselhetőbbé enyhítik szorongásos virrasztásait, s mi több, lassacskán visszahozzák életkedvét. Hamarosan cseleket sző, szökési terveket forgat a fejében, hogy visszatérhessen a purgatóriumból a földi mindennapokba. Az erős emberektől vár pártfogó segítséget: a „nagy hatalmú” János nénitől (aki Johanna néven leánykereskedőként szerepel a *Rezeda Kázmér szép életében*) és Retyezátitól, aki az élet legnehezebb körülményei között sem veszítette el életkedvét (Retyezáti figurája viszont feltűnő rokonságot mutat Margitta Pongráccal, a *Vélszi herceg* egyik epizód szereplőjével).

Ám az orvosok arra ítélték, hogy ő maga, egyedül, segítség nélkül térjen vissza a világba.

De mintha minden, az egész világ ellene fordult volna: az emberek (az ápolók, orvosok és a többiek: betegek és egészségesek egyaránt), az állatok (kutyák, macskák), a lovas rendőrök (akik a sztrájkoló tejeskocsisok gyülekezetét kardlapozzák a szanatórium előtt), mind-mind félelemmel, irtózáttal és szorongással töltik el. Az étellel való meg hasonlást azonban az „apró tárgyakkal” való szakadatlan csatározásai, kellemetlenségei fejezik ki a legszuggesztívebben. Az a kegyetlen, szinte swifti humor, elkeseredett szarkazmus, amellyel Krúdy az „apró tárgyak merényleté”-t elbeszéli, jól érzékelteti a Szindbád körüli világ költészetének eltorzulását. A bútorok s egyéb kisebb holmik, amelyek valaha érzékenyen idomultak a Hajós kalandjainak hangulataihoz,

s euforikus elragadtatottsággal, tartózkodó visszahúzódással vagy tolakodó szemtelenséggel egyaránt képesek voltak „fellépni”, sohasem sérthették meg: mindvégig fölényben érezhette magát velük szemben. Minthogy a képzelet – Szindbád képzelete –, amely átlelkesítette a tárgyakat, szuverén volt még, s bízott saját hatalmában. A betegség azonban mindent megváltoztatott, s már a képzelet (ez a hatalmas megtartó erő) sem képes „rendet” tartani a világban. A saját szabályok is használhatatlannak bizonyultak, a diszharmónia teljessé lett. A beteg fantázia (amely megzavarodva is tovább működik) a hajdan oly engedelmes tárgyakat, ruhákat is ellenségekké változtatta. A leszakadt nadrággombokkal, az összegubancolódott ruhadarabokkal, a szekrényajtókkal folytatott csatározásokban maguk az „élet küzdelmei” teszik próbára Szindbádot.

A „purgatórium”-beli reménytelennek tetsző szenvedésekből a hazugsághoz való visszatérés vezet ki Szindbádot. Ezzel a röpké, kesernyés tanulsággal zárja le a kiábrándult író a legutolsó Szindbád történetet. A Hajós, aki valaha oly magától értetődő könnyedséggel „hazudta tele” a női fejeket, saját életét s az egész világot költészettel, végül is megérti, hogy ha nem akar elpusztulni, akkor félre kell tennie a büntudatot, a lényeg felé való törekvést, az őszinteséggel való próbálkozásokat: újra, s önmaga számára is, széppé kell hazudni az életet.

(1978)